

BIJDRAGE

MICHAEL MEEUWIS

TAALSTRIJD IN AFRIKA: HET TAALWETSARTIKEL IN HET KOLONIAAL CHARTER VAN 1908 EN DE STRIJD VAN DE VLAMINGEN EN AFRIKANERS VOOR HET NEDERLANDS IN AFRIKA TOT 1960

INLEIDING¹

In 1908 nam de Belgische staat de Congo Vrijstaat over van koning Leopold II, die er sinds ten laatste 1885 als privé-eigenaar over geregeerd had. Bij deze overname, die het officiële begin van Belgisch-Congo inluidde, werd het *Koloniaal Charter* opgesteld, een wettekst van 38 artikels die de grondregels en -rechten uitstippelde op basis waarvan de koloniale staat diende te worden ingericht.² Artikel 3 van het *Charter* handelde

¹ Delen van het onderzoek waarover ik hier verslag uitbreng, werden uitgevoerd in het kader van de onderzoeksprojecten *Language and Exclusion* (2005-2007), *Multilingualism from Below* (2008-2010) en *Multilingualism for Empowerment* (2011-2013). Deze projecten pasten binnen de bredere onderzoeksomgeving *Multilingual Information Development Programme (MIDP)* van de Provincie Antwerpen en hadden als doel samenwerking op het vlak van onderzoek naar taalpolitiek tussen de Universiteit van die Vrystaat (Bloemfontein, Zuid-Afrika), de Universiteit Antwerpen en de Universiteit Gent te bevorderen. Met name de volgende publicaties zijn rechtstreeks voortgekomen uit deze projecten: M. Meeuwis, *Multilingualism as injustice: African claims on colonial language policies in the Belgian Congo*, in: P. Cuvelier, T. du Plessis, M. Meeuwis & L. Teck (eds.), *Multilingualism and exclusion: policy, practice en prospects*, Pretoria, 2007, pp. 117-131; M. Meeuwis, *Bilingual inequality: linguistic rights and disenfranchisement in late Belgian colonization*, in: *Journal of Pragmatics*, jg. 43, 2011, nr. 5, pp. 1279-1287. Andere relevante Engelstalige publicaties zijn: M. Meeuwis, *Language legislation in the Belgian Congo*, in: *Language Policy*, jg. 14, 2015, pp. 49-65; M. Meeuwis, *From the Cape to the Congo and back*, in: *Language Matters: Studies in the Languages of Africa*, jg. 46, 2015, nr. 3, pp. 325-343.

² De meeste recente, en daardoor met de grootste 'post-koloniale afstand' begenadigde bespreking van het *Koloniaal Charter* is R. Senelle & E. Clément, *Léopold II et la Charte coloniale (1885-1908): de l'Etat Indépendant du Congo à la colonie belge*, Wavre, 2009. Dit boek steunt voor een groot deel op het meest grondige werk ter zake, namelijk J. Stengers, *Belgique et Congo: l'élaboration de*

CHAPITRE II.

Des droits des Belges, des étrangers et des indigènes.

ART. 2.

Tous les habitants de la colonie jouissent des droits reconnus par les articles 7, alinéas 1er et 2, 8 à 15, 16, alinéa 1er, 17, alinéa 1er, 21, 22 et 24 de la Constitution belge. Les mots « la loi » mentionnés dans les articles 7, alinéa 2, 8, 9, 10, 11, 17, alinéa 1er, et 22 de la Constitution belge sont remplacés, en ce qui concerne la colonie, par les mots « les lois particulières ou les décrets ».

Aucune mesure ne peut être prise en matière de presse que conformément aux lois et aux décrets qui la régissent.

Nul ne peut être contraint de travailler pour le compte ou au profit de particuliers ou de sociétés.

Des lois régleront, à bref délai, en ce qui concerne les indigènes, les droits réels et la liberté individuelle.

ART. 3.

L'emploi des langues est facultatif. Il sera réglé par des décrets de manière à garantir les droits des Belges et des Congolais, et seulement pour les actes de l'autorité publique et pour les affaires judiciaires.

Les Belges jouiront au Congo, en ces matières, de garanties semblables à celles qui leur sont assurées en Belgique. Des décrets seront promul-

HOOFDSTUK II.

Van de rechten der belgen, der vreemde omlaagen en der inboorlingen.

ART. 2.

Alle inwoners der kolonie genieten de rechten, erkend bij de artikelen 7, 1° en 2° lid, 8 tot 15, 16, 1° lid, 17, 1° lid, 21, 22 en 24 der Belgische Grondwet. De woorden « de wet », vermeld in de artikelen 7, 2° lid, 8, 9, 10, 11, 17, 1° lid, en 22 der Belgische Grondwet worden, wat betreft de kolonie, vervangen door de woorden « de bijzondere wetten of de decreten ».

Geen maatregel mag in zake van drukpers worden genomen, tenzij overeenkomstig de wetten en decreten die haar beheerschen.

Niemand mag worden gedwongen te arbeiden voor rekening of ten voordeele van bijzondere personen of vennootschappen.

Wat de inboorlingen betreft, zullen, na korten tijd, de zakelijke rechten en de persoonlijke vrijheid door wetten worden geregeld.

ART. 3.

Het gebruik der talen is vrij. Het wordt geregeld door decreten, zoodanig dat de rechten der Belgen en der Congoleezen zijn gewaarborgd, en alleen voor de akten van het openbaar gezag en voor de gerechtelijke zaken.

Op dat gebied genieten de Belgen, in Congoiland, eene gelijke bescherming als die hun in België verzekerd is. Met dat doel worden decreten,

gemaakt à cet effet au plus tard dans les cinq ans qui suivront la promulgation de la présente loi.

Tous les décrets et règlements ayant un caractère général sont rédigés et publiés en langue française et en langue flamande. Les deux textes sont officiels.

ART. 4.

Les Belges, les Congolais immatriculés dans la colonie et les étrangers jouissent de tous les droits civils reconnus par la législation du Congo belge. Leur statut personnel est régi par leurs lois nationales en tant qu'elles ne sont pas contraires à l'ordre public.

Les indigènes non immatriculés du Congo belge jouissent des droits civils qui leur sont reconnus par la législation de la colonie et par leurs coutumes en tant que celles-ci ne sont contraires ni à la législation ni à l'ordre public. Les indigènes non immatriculés des contrées voisines leur sont assimilés.

ART. 5.

Le gouverneur général veille à la conservation des populations indigènes et à l'amélioration de leurs conditions morales et matérielles d'existence. Il favorise l'expansion de la liberté individuelle, l'abandon progressif de la polygamie et le développement de la propriété. Il protège et favorise, sans distinction de nationalités ni de cultes, toutes les

uiterlijk binnen vijf jaren na de afkondiging van deze wet, uitgevaardigd.

Alle decreten en verordeningen van algemeen aard worden opgesteld en bekendgemaakt in de Fransche en in de Vlaamsche taal. Beide teksten zijn officieel.

ART. 4.

De Belgen, de in de kolonie ingeschreven Congoleezen en de vreemdelingen genieten al de burgerlijke rechten erkend bij de wetgeving van het Belgische Congoiland. Hun persoonlijk statuut wordt beheerscht door hunne nationale wetten, voor zoveel deze niet strijden met de openbare orde.

De niet ingeschreven inboorlingen van het Belgische Congoiland genieten de burgerlijke rechten hun toegekend door de wetgeving der kolonie en door hunne gebruiken, voor zoveel deze niet strijden met de wetgeving of met de openbare orde. De niet ingeschreven inboorlingen van de naburige streken worden met hen gelijkgesteld.

ART. 5.

De gouverneur-generaal zorgt voor het behoud van de inlandsche bevolking en voor de verbetering van hare zedelijke en stoffelijke levensvoorwaarden. Hij bevordert de uitbreiding van de persoonlijke vrijheid, het geleidelijk opgeven van de veelwijverij en de ontwikkeling van den eigendom. Hij beschermt en bevordert, zonder onderscheid van natio-

^ Artikel 3 van het Koloniaal Charter zoals verschenen in het allereerste nummer van het Ambtelijk Blad van Belgisch-Congo van 15 november 1908. [Centrale Bibliotheek Universiteit Gent]

over taal en taalrechten, in zes zinnen. Nogal wat auteurs hebben over de (gebrekige) implementatie van dit koloniaal taalwetsartikel geschreven,³ maar er is nooit

la *Charte coloniale*, Bruxelles, 1963. Omdat het boek van Senelle en Clément zo sterk op dit laatste gebaseerd is en nog discussies toevoegt, is het voor de lezer een goed overzichtswerk. Tijdens de koloniale periode zelf verschenen opmerkelijk snel na 1908 reeds de volgende twee juridische besprekingen, waarvan de eerste gedetailleerde vergelijkingen tussen verschillende versies van de wettekst bevat: J. Tournay-Detillieux, *Loi sur le gouvernement du Congo belge: résumé complet des discussions*, Bruxelles, 1909; M. Halewyck, *La Charte coloniale: commentaire de la loi du 18 octobre 1908 sur le Gouvernement du Congo Belge (4 Tomes et Appendices)*, Bruxelles, 1910. Even grondige juridische besprekingen verschenen opnieuw in de jaren 1950, waarvan de belangrijkste die van Heyse is: T. Heyse, *Congo Belge et Ruanda-Urundi: notes de droit public et commentaires de la Charte coloniale, volume 1*, Bruxelles, 1952-1954; T. Heyse, *Congo Belge et Ruanda-Urundi: notes de droit public et commentaires de la Charte coloniale, volume 2*, Bruxelles, 1955-1957. Van minder commentaar voorzien, maar erg volledig omdat het ook omzendbrieven, ordonnanties en andere 'lagere' wetteksten reproduceert, is P. Piron & J. Devos, *Wetboeken en wetten van Belgisch-Kongo - Codes et lois du Congo Belge (2 volumes)*, Brussel, 1954.

3 De volgende publicaties zijn van de hand van belangrijke Vlaamsgezinde denkers die vanuit het koloniale debat zelf schreven. Hoewel het dus voornamelijk polemische analyses en motiveringen van het Vlaamse standpunt zijn, bieden ze vaak nuttige overzichten van de historie van de koloniale taalpolitiek en van de toestand zoals die zich in een bepaald ogenblik in een bepaald domein (zoals het onderwijs) voordeed: J. Van Bilsen, Het taalprobleem in Belgisch Afrika, in: *De Spectator*, 11.02.1949, p. 5; J. Van Bilsen, Voor een koloniale taalpolitiek: demografische taaldruk uit België, in: *De Spectator*, 18.02.1949, p. 4; J. Van Bilsen, Au Congo: la question linguistique, in: *La Revue Nouvelle*, jg. 11, 1950, nr. 1, pp. 54-61; E. Boelaert, Afrikaanse talen in het onderwijs in Belgisch-Congo, in: *Mededelingen der Zittingen, Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen*, jg. 4, 1958, nr. 4, pp. 861-876; A. Verthé, *Vlamingen in Kongo: hun werkende aanwezigheid en hun innerlijke kultuurstrijd*, Leuven, 1958. In 1958 gaf de Stichting Lodewijk De Raet ook de erg informatieve bundel *De taalproblemen in Belgisch-Kongo en Ruanda-Urundi* uit, waarin de volgende artikels, ook alle 'in' het debat te situeren, bijzondere aandacht verdienen: A. Verlackt, *De achteruitstelling van de Vlamingen in Kongo*, pp. 17-22; L.O.J. De Wilde, *Cultuur en levenskansen van Vlaanderen in Kongo*, pp. 67-95; L.O.J. De Wilde, *De achteruitstelling van de Vlamingen in de voornaamste Belgisch-Kongolese wetenschappelijke instellingen*, pp. 97-116; A.K. Rottiers, *De vestiging en de betekenis van de Europese talen en culturen in Belgisch-Kongo*, pp. 3-16.

Na en buiten de koloniale context kunnen eerst en vooral de volgende twee publicaties geraadpleegd worden: W. Geerts, *Kongo-Vlaanderen*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, volume I*, Tielt, 1973, pp. 798-801; W. Geerts & M. Ruys, *Kongo*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, volume II*, Tielt, 1998, pp. 1741-1744. Een werk dat het onderwerp van de Vlaamse taal- en cultuurrechten tijdens de kolonisatie verbreedt naar een (enigszins veeleisende) discussie over koloniaal paternalisme, politiek-economische onderdrukking en visies op migranten in postkoloniaal Vlaanderen, is B. Ceuppens, *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op "blank" en "zwart" in Belgisch Congo*, Gent, 2003. Bert Govaerts heeft een reeks belangrijke en diepgravende detailstudies gemaakt: B. Govaerts, Wilfried Borms in Belgisch-Congo: een eenmansgevecht voor het Nederlands in de kolonie?, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 66, 2007, nr. 1, pp. 6-33; B. Govaerts, De zaak van Rechter Grootaert en de strijd om het Nederlands in Belgisch-Congo: een symbooldossier uit de jaren vijftig, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 67, 2008, nr. 1, pp. 7-46; B. Govaerts, De Universiteit van Elisabethstad (1956-1960): arena van het laatste Vlaamse gevecht in Belgisch-Congo, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 69, 2010, nr. 2, pp. 107-146. Op een vulgariserend niveau is er voor het bredere publiek ten slotte E. Kets, *Kuifje en Tintin kibbelen in Afrika: de Belgische taalstrijd in Congo, Rwanda en Burundi*, Leuven, 2008.

een detailstudie over de totstandkoming en de exacte rechtshistorische semantiek van elk onderdeel afzonderlijk verschenen. Tournay-Detillieux, Halewyck en Senelle en Clément hebben weliswaar een overzicht geboden van hoe het *Charter* in zijn geheel tot stand is gekomen, met aandacht voor een embryonale tekst die al in 1901 bestond en die vanaf 1906 door een speciale parlementaire commissie en de regering omgevormd werd tot het wetsontwerp van het *Charter* van 11 maart 1908,⁴ maar deze auteurs konden daarbij onmogelijk het vergrootglas op artikel 3 leggen. Dit is wat ik mij in deze bijdrage onder meer tot doel stel. Ik bied eerst en vooral een detailanalyse van de tekst- en rechtshistorische achtergronden van het artikel. Hierbij zal ik in het bijzonder oog hebben voor de debatten die in het voorjaar en de zomer van 1908 in de Kamer van Volksvertegenwoordigers over het wetsontwerp gevoerd werden, alsook voor de politieke en ideologische motivaties achter deze debatten en de ingediende amendementen.

Tijdens deze politieke debatten van 1908 werd meer dan eens verwezen naar het feit dat de Vlamingen in Congo niet de enige sprekers van het Nederlands in Afrika waren, maar taalkundige en etnische verwanten hadden in Zuid-Afrika, een thema waarover ik in een afzonderlijk deel handel. Deze verwijzing moest het pleidooi kracht bijzetten om het Nederlands in Congo een statuut evenwaardig aan dat van het Frans te verschaffen: er werd geargumenteed dat dergelijk statuut kon bijdragen tot de uitbouw van het Nederlands als grote taal in en van Afrika. Ik belicht eveneens hoe dit type verwijzingen naar Afrikaners en het Afrikaans ook na 1908, en dit tot aan de dekolonisatie in 1960, meermaals in politieke discussies en maatschappelijke beschouwingen terugkwam. Van belang is dat ook in de omgekeerde richting Afrikaners vanaf 1908 en tot aan de Congolese onafhankelijkheid in 1960 geregeld refereerden aan de aanwezigheid van Nederlandstaligen in Congo, namelijk in hun argumentaties om de positie van het Afrikaans in zuidelijk Afrika te beschermen en zelfs te versterken. In een afsluitend deel ga ik kort in op de manier waarop Congolezen aan het einde van de kolonisatie reageerden op deze strijd voor het Nederlands in Afrika, in het bijzonder op de door de Vlamingen geëiste tweetaligheid van Congo, en overloop ik ook enkele post-koloniale ontwikkelingen.

Hieronder geef ik de tekst van artikel 3 van het *Koloniaal Charter* weer zoals hij in het *Belgisch Staatsblad* van 19/20 oktober 1908 verschenen is evenals in het allereerste nummer van het *Ambtelijk Blad van Belgisch-Congo* (15 november 1908). Ik herneem zowel de Franse als de Nederlandse tekst, omdat ik verwijzingen naar redactionele verschillen tussen beide zal maken. De nummering van de zinnen heb ik toegevoegd om verwijzingen in de analyse te vergemakkelijken. De opdeling van de zes zinnen in drie paragrafen daarentegen komt overeen met het origineel.

— 4 Wetsontwerp van 11.3.1908, gereproduceerd in J. Tournay-Detillieux, *Loi sur le gouvernement* [...], pp. xvi-xlii, kolom 4.

“[I.a] Het gebruik der talen is vrij. [I.b] Het wordt geregeld door decreten, zoodanig dat de rechten der Belgen en der Congoleezen zijn gewaarborgd, en alleen voor de akten van het openbaar gezag en voor de gerechtelijke zaken.

[II.a] Op dat gebied genieten de Belgen, in Congoland, eene gelijke bescherming als die hun in België verzekerd is. [II.b] Met dat doel worden decreten, uiterlijk binnen vijf jaren na de afkondiging van deze wet, uitgevaardigd.

[III.a] Alle decreten en verordeningen van algemeenen aard worden opgesteld en bekendgemaakt in de Fransche en in de Vlaamsche taal. [III.b] Beide teksten zijn officieel.”

“[I.a] L'emploi des langues est facultatif. [I.b] Il sera réglé par des décrets de manière à garantir les droits des Belges et des Congolais, et seulement pour les actes de l'autorité publique et pour les affaires judiciaires.

[II.a] Les Belges jouiront au Congo, en ces matières, de garanties semblables à celles qui leur sont assurées en Belgique. [II.b] Des décrets seront promulgués à cet effet au plus tard dans les cinq ans qui suivront la promulgation de la présente loi.

[III.a] Tous les décrets et règlements ayant un caractère général sont rédigés et publiés en langue française et en langue flamande. [III.b] Les deux textes sont officiels.”

TEKST- EN RECHTSHISTORISCHE ANALYSE VAN ARTIKEL 3

EERST DE BLANKE TAALKWESTIE, DAN DE CONGOLESE

Een eerste, oppervlakkige lezing van artikel 3 toont aan dat de wetgever zowel in de taalrechten van de Belgen die in Congo leefden en werkten, als in die van de Congoleezen wenste te voorzien. Dit blijkt uit het deel “*de rechten der Belgen en der Congoleezen*” in zin I.b. Zoals ik in eerdere publicaties uiteengezet heb,⁵ onderscheidde België zich van andere koloniale mogendheden in het feit dat het voor zijn koloniale taalpolitiek antwoorden niet op één maar op twee taalvraagstukken diende te vinden. De kwestie die het met de andere koloniale naties deelde, ging over de vraag welke taal te gebruiken in de ‘verticale’ koloniale communicatie, d.w.z. de communicatie tussen koloniserende overheid en koloniale onderdanen, zoals in het onderwijs, de administratie en de rechtbanken voor Congoleezen. Deze ‘Congolese taalkwestie’ bestond grotendeels uit de keuze tussen enerzijds een assimilationistische taalpolitiek, zoals die door onder meer Frankrijk en Portugal gevoerd werd en die de snelle en totale opname van de koloniale onderdanen in de taal en cultuur van het moederland voorschreef, en anderzijds een adaptionistische (ook ‘etno-differentialistische’ of ‘indigenistische’) taalpolitiek, die eerder gevolgd werd door Duitsland en het Verenigd Koninkrijk en die ruimte liet voor het gebruik van inlandse talen, pre-koloniale

— 5 — M. Meeuwis, Bilingual inequality [...]; M. Meeuwis, Joseph Tanghe et le lingala, in: *Annales Æquatoria*, jg. 25, 2004, pp. 399-431; M. Meeuwis, *Multilingualism as injustice* [...]; M. Meeuwis, The origins of Belgian colonial language policies in the Congo, in: *Language Matters: Studies in the Languages of Africa*, jg. 42, 2011, nr. 2, pp. 190-206.

Afrikaanse politieke structuren, culturele gebruiken en instellingen.⁶ Maar bovenop dit Congolese taalvraagstuk keek België ook nog tegen een 'blanke taalkwestie' aan, die te maken had met de 'horizontale' communicatie: de communicatie tussen kolonistoren onderling, met name tussen Nederlandstalige en Franstalige Belgen in onder andere de administratie, het gerecht en het onderwijs voor blanken. Aangezien in de jaren 1870 en 1880, toen Leopold II aan zijn koloniaal project in Centraal-Afrika begon, de Belgische politieke, diplomatieke en administratieve structuren nog uitgesproken Franstalig functioneerden, begon de kolonisatie met ook voor Congo het Frans als enige officiële taal, zonder veel bewuste besluitvorming hieromtrent.

Hoewel artikel 3 door middel van het eerste deel van zin I.b dus op het eerste zicht zowel het Congolese als het blanke taalvraagstuk lijkt aan te pakken, wordt het uit de rest van het artikel duidelijk dat het tweede geacht werd meer belang te verdienen dan het eerste. In de rest van het artikel komen de Congolezen immers niet meer ter sprake en wordt enkel nog gepoogd mogelijke spanningen tussen Nederlandstalige en Franstalige Belgen voor te zijn. Een eerste algemene conclusie is dus dat de Belgische politici de ongeveer 1500 Belgen die zich in die periode in Congo bevonden, als voornaamste begunstigen van artikel 3 in gedachten hadden, en dat de taalrechten van de ongeveer 10 miljoen Congolezen van ondergeschikt belang waren.⁷

Deze prioriteit blijkt ook uit de volgorde waarin verschillende onderdelen van het artikel het licht hebben gezien. Aanvankelijk werden tijdens de Kamerdebatten namelijk enkel voorstellen met betrekking tot de blanke taalkwestie geformuleerd. Het is pas naar aanleiding daarvan dat sommige Kamerleden voorstelden om ook de taalrechten van de Congolezen in het *Charter* op te nemen. De eerste keer dat de taalkwestie in de debatten van 1908 aan bod kwam, was op 30 april. Op die dag, toen nog niet het *Charter* maar enkel nog het principe van de overname van Congo besproken werd, legde het Antwerpse liberale parlementslid Jacques Verheyen (1855-1911) de regering

6 Het dient gezegd dat nergens in koloniaal Afrika het onderscheid werkelijk scherp te duiden was. Zie onder meer A. Zajaczkowski, *Belgian Congo: between indirect en direct rule*, in: *Hemispheres*, jg. 1, 1984, pp. 259-270; F. Colonna, *Educating conformity in French colonial Algeria*, in: A.L. Stoler & F. Cooper (eds.), *Tensions of empire: colonial cultures in a bourgeois world*, Berkeley, 1997, pp. 346-370.

7 In 1908 heerste er veel onduidelijkheid over het exacte aantal Afrikaanse inwoners van Congo. Tijdens de Kamerdebatten die ik hier bespreek, schoven sommige Kamerleden cijfers tussen 20 en 30 miljoen Congolezen naar voren (Verslagen van de plenaire vergaderingen van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 22.7.1908, p. 352; Verslagen [...], 24.7.1908, p. 398). Later onderzoek heeft uitgewezen dat voor 1908 een cijfer rond de 10 miljoen accurater is (L. de Saint-Moulin, *Essai d'histoire de la population du Zaïre*, in: *Zaïre-Afrique*, jg. 27, 1987, nr. 217, pp. 389-407; L. de Saint-Moulin, *What is known of the demographic history of Zaïre since 1885?*, in: B. Fetter (ed.), *Demography from scanty evidence: Central Africa in the colonial era*, Boulder, 1990, pp. 299-331). Over de blanke bevolking bestond er meer betrouwbare informatie: in 1907-1908 waren er ongeveer 3000 blanken in Congo, van wie inderdaad 1500 à 1700 Belgen. Zie G. Vanthemsche, *Belgium and the Congo, 1885-1980*, Cambridge, 2012, p. 279.

de vraag voor: "Welk regiem, in het opzicht van taalgebruik, zal er toegepast worden in het bestuur onzer toekomstige kolonie van Congo? Zullen onze beide landstalen op gelijken voet worden gesteld en voornamelijk in het onderwijs?"⁸ Op 6 mei reageerde de minister van Buitenlandse Zaken Julien Davignon (1854-1916) met de volgende geruststelling: "Het gebruik der talen, wat beheer en scholen aangaat, zal door den toekomstigen minister der koloniën naar den geest der Grondwet en der bestaande wetgeving dienaangaande geregeld worden".⁹ In de weken daarna dienden burgers en verscheidene Vlaamse culturele verenigingen, zoals de Vlaamsche Volksraad van Brussel, de Vlaamsche Wacht van het Arrondissement Brussel, het Algemeen Nederlandsch Verbond, het Verbond der Vlaamsche Maatschappijen van Antwerpen en de Snellaerts Kring, bij de Kamer verzoekschriften in waarin ze op gelijke taalrechten voor de Vlamingen in Congo aandrongen. Tegen al deze achtergronden werd de Kamer op 17 juli 1908 dan ook geïnfomeerd over het feit dat er, onafhankelijk van elkaar, twee amendementen op het wetsontwerp van het *Charter* van 11 maart werden voorbereid die specifiek betrekking hadden op de positie van het Nederlands in de toekomstige kolonie. Eén kwam van de regering zelf (nochtans auteur van het ontwerp), bij monde van haar minister van Justitie de Franstalige Brusselaar Jules Renkin (1862-1934),¹⁰ die zijn amendement formeel zou indienen op 23 juli. Het andere werd voorbereid door het Vlaamsgezinde Kamerlid Adelfons Henderickx (1867-1949)¹¹ en collega's, die het de dag erna, op 24 juli, formeel zouden indienen.

Een belangrijke figuur met betrekking tot deze twee amendementen, en ook tot de richting die de tekst van het artikel in het algemeen zou inslaan, was de voormalige eerste minister Auguste Beernaert (1829-1912), die eerder erg kritische standpunten had ingenomen met betrekking tot de gruwelijkheden begaan door Leopolds agenten in de Congo Vrijstaat en die later, in 1909, de Nobelprijs voor de Vrede toegekend zou krijgen voor zijn inzet voor mensenrechten en internationale arbitrage.¹² Nog voor Renkin en Henderickx hun amendementen officieel hadden ingediend, had Beernaert er zich al inzage in kunnen verschaffen. Het was hem opgevallen dat elk ervan plande om artikel 23 uit de toenmalige Belgische grondwet, "Het gebruik der in België gesproken talen is vrij", letterlijk in het *Koloniaal Charter* over te laten nemen, zoals Davignon op 6 mei trouwens reeds gesuggereerd had. Op 22 juli, dus nog voor de amendementen ingediend waren, meldde Beernaert in de Kamer dat hij op deze plannen wilde

8 Verslagen van de plenaire vergaderingen van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 30.4.1908, p. 1736.

9 Verslagen [...], 6.5.1908, p. 1854.

10 Zie onder andere F. Dellicour, *Renkin Jules*, in: *Belgische Koloniale Biografie, deel III*, Brussel, 1955, pp. 747-753.

11 Zie onder meer D. Luyckx, Adelfons Henderickx en het activisme in Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog - I: in 1914, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 53, 1994, nr. 1, pp. 21-33.

12 E. Van der Smissen, *Léopold II et Beernaert d'après leur correspondance inédite de 1884 à 1894*, Bruxelles, 1920; H. Carton de Wiart, *Beernaert et son temps*, Bruxelles, 1945; I. Abrams, *The Nobel Peace Prize and the laureats: an illustrated biographical history, 1901-2001*, Nantucket, 2001, pp. 71-73.

^ Adelfons Henderickx (1867-1949), katholiek en vurig Vlaamsgezind politicus, was Kamerlid van 1906 tot 1919. Na Wereldoorlog I werd hij voor zijn activisme uit zijn burgerrechten ontzet. Hij geldt samen met zijn politieke tegenstanders Auguste Beernaert en Jules Renkin als de voornaamste uitwerkers van de tekst van artikel 3 in het *Koloniaal Charter*, hoewel grote delen van zijn amendementen de uiteindelijke versie niet haalden. [ADV, VFA 1404].

anticiperen. Hij merkte laconiek op dat met dergelijke zin de vele Afrikaanse talen die in Congo gesproken werden, over het hoofd zouden worden gezien: *“Voici donc 20, 25 ou 30 millions d’indigènes parlant des langues diverses et ne parlant que celles-là, et nous ferions une loi organique du Congo dans laquelle nous croirions pouvoir régler la question des langues sans faire même allusion à celles du pays! Il serait dit que l’on sera libre de parler au Congo le flamand et le français, mais la loi serait muette quant à une question qui touche cependant de bien près les populations indigènes! (...) Nous ne pouvons pas inscrire dans la loi organique que l’emploi des langues usitées en Belgique est facultatif’ puisqu’il semblerait en résulter que les autres n’existent pas pour nous ou que leur emploi est interdit.”*¹³ Hij maakte met andere woorden de redenering dat het kopiëren van de zin tot de absurditeit zou leiden dat het in Congo verboden zou zijn alle andere, niet-Belgische talen te spreken. De waarschuwing van Beernaert van deze 22ste juli is op tweeërlei wijze van belang. Ten eerste is het de eerste maal in de hele genese van het *Koloniaal Charter* dat de talen en taalrechten van de Congolezen op een of andere manier ter sprake komen. Ten tweede geeft Beernaerts interventie aan in welke mate de vermelding van taalrechten voor de Congolezen in artikel 3 slechts als secundaire overweging ingang in het artikel heeft gevonden, met name als ‘uitloperje’ van de als dringender aangevoelde blanke taalkwestie.

DE ZES ZINNEN IN DETAIL

Zoals aangegeven zijn zinnen I.a en I.b een echo van wat destijds artikel 23 was in de Belgische grondwet (volledig: *“Het gebruik der in België gesproken talen is vrij; het kan slechts bij de wet geregeld worden en alleen voor de handelingen van de openbare overheid en voor de gerechtszaken”*). Toen de eerste Belgische grondwet in 1830-1831 werd opgesteld, was dit artikel 23 zoals gekend een reactie op de politiek van vernederlandsing die koning Willem I tussen 1815 en 1829 in de zuidelijke Nederlanden had proberen doorvoeren, met als doel het Nederlands te introduceren in de administratie, de jurisdictie, de legislatuur, het leger, het onderwijs, maar ook in zulke min of meer private domeinen als de contacten tussen notarissen en advocaten met hun klanten.¹⁴ Franstalige Belgen in het zuiden en de ‘Fransgebruikende’ elite in het noorden hadden deze taalpolitiek als een onvrijheid ervaren, vanwaar de vermelding *“vrij”* in het eerste zinsdeel van het grondwetsartikel. Het tweede zinsdeel (*“het kan slechts...”*) voorkwam ten eerste dat een koning, eerder dan de wetgevende organen, zich nog met taalbeleid zou gaan bemoeien en ten tweede dat enig toekomstig taalbeleid nog zou kunnen voorschrijven welke taal er in andere communicatiedomeinen dan die van de openbare overheid en de rechtspraak gebruikt mocht worden. De zin in haar geheel gaf in de praktijk de Franstalige Belgen in het zuiden en de Fransgebruikenden in het noorden de vrijheid om het exclusieve gebruik van het Frans in het Belgische openba-

— 13 Verslagen [...], 22.7.1908, p. 352.

14 Zie onder meer A. de Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden, 1814-1830: de genesis der taalbesluiten en hun toepassing*, Brussel, 1943; L. Wils, *De taalpolitiek van Willem I*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 4, 1985, nr. 44, pp. 193-201; L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland: mythe en geschiedenis*, Leuven, 1994.

re leven opnieuw in te voeren of te consolideren. Het is daarom des te opmerkelijker dat wanneer 78 jaar later een organieke wet voor Belgisch-Congo wordt opgesteld, Vlaamsgezinden als Henderickx voorstellen om er net dit 'verfransingsartikel' in op te nemen, ter bescherming van de taalrechten van de Vlamingen in Congo.

Renkin dient zoals gezegd zijn amendement formeel in op 23 juli en Henderickx de dag erna. Renkins amendement luidt eerst *"L'emploi des langues usitées en Belgique est facultatif. Il ne peut être réglé que par la loi et seulement pour les actes de l'autorité publique et pour les affaires judiciaires."*¹⁵ Maar hij voegt er onmiddellijk aan toe dat hij tegemoet wenst te komen aan Beernaerts waarschuwing dat zoiets de niet-Belgische talen impliciet zou verbieden en dat hij daarom tegen de volgende dag, wat ook zou gebeuren, zijn amendement zal herschrijven naar: *"L'emploi des langues est facultatif. Il ne peut être réglé que par une loi particulière ou un décret, et seulement pour les actes de l'autorité publique et pour les affaires judiciaires."*¹⁶ Een vergelijking van artikel 23 in de Belgische grondwet met dit tweede voorstel van Renkin en de uiteindelijke versie van zinnen I.a en I.b in het *Charter* brengt de volgende gelijkenissen en verschillen aan het licht. Ten eerste is er uiteraard de weglating van de specificatie *"usitées en Belgique"* en de toevoeging van *"et des Congolais"*. Ten tweede, waar grondwetsartikel 23 het heeft over *"bij wet"*, vermeldt Renkins voorstel *"par une loi particulière ou un décret"* en het uiteindelijke Charterartikel enkel nog *"par des décrets"*. Aangezien het uitvaardigen van decreten in die tijd een ministerieel prerogatief was, stuitte deze vernauwing naar decreten meermaals op protest in de Kamer. Uiteindelijk, op 19 augustus 1908, de dag van de studie van de Chartertekst in tweede lezing, susten Kamervoorzitter Gérard Cooreman (1852-1926) en minister Renkin de gemoederen door te beklemtonen dat het enkel om een vormelijke, redactionele wijziging ging. De realiteit was evenwel anders: Renkins wijziging ontnam het parlement het initiatiefrecht om de principes van het *Koloniaal Charter* via wetten tot implementatie te brengen en dus om op enige manier in het koloniale taalbeleid tussen te komen.¹⁷

Ten derde, in grondwetsartikel 23 zijn de twee zinnen gescheiden door een komma-punt en wordt in de tweede zin gebruik gemaakt van het modale werkwoord *"kan"* (in de Franse versie van de grondwet, die door Renkin gebruikt werd, *"peut"*), evenals van een restrictieve focusconstructie met *"alleen"* (in de Franse versie *"ne... que"*). In Charterartikel 3 is daarentegen de komma-punt vervangen door een punt, is het modale werkwoord in de Nederlandse versie vervangen door een passief presens (*"wordt geregeld"*) en in de Franse door een passief futurum (*"sera réglé"*) en is de restrictieve focusconstructie verdwenen. De taalkundige en typografische keuzes gemaakt in het Belgische grondwetsartikel genereerden daar de betekenis dat regeling van het taalgebruik geen voorspelbare noodzaak was en dat, indien men dergelijke regeling

15 Verslagen [...], 23.7.1928, p. 381.

16 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 392.

17 Tenzij uiteraard via wijzigingen aan het *Koloniaal Charter* zelf. Zulke wetswijzigingen zijn er tot aan de dekolonisatie in 1960 wel gekomen, maar geen ervan betrof ooit artikel 3.

toch ooit onvermijdelijk zou achten, enkel de wetgever (niet de koning) daartoe zou kunnen overgaan. Er werd met andere woorden uitgedrukt dat gelijk welke taalregeling een beperking van de taalvrijheid genoemd in het eerste deel met zich mee zou brengen. De taalkundige en typografische keuzes gemaakt in zinnen I.a en I.b genereren een andere inhoud. De eerste zin, die doordat ze eindigt op een punt nu volledig zelfstandig staat, geeft kortweg aan dat er in Congo vrijheid van taalgebruik is. De tweede zin voegt daar echter aan toe, en dat is nieuw, dat dit taalgebruik moet en zal geregeld worden, en wel om taalrechten, waar ook geen sprake van was in het grondwetsartikel, tot stand te brengen. Minister Renkin onderstreepte deze nieuwe tweeledige betekenis trouwens ook zelf met volgende toelichting: *“Nous proclamons dans la loi coloniale la liberté absolue de l’emploi des langues quelles qu’elles soient, et nous ajoutons qu’en ce qui concerne l’administration et le pouvoir judiciaire, l’emploi des langues sera réglé par décret (...)”*.¹⁸

Wat zinnen II.a en II.b betreft, komen zoals hoger vermeld vanaf hier de Congolese taalkwestie en de taalrechten voor de Congolezen niet meer aan bod. Enkel de blanke taalkwestie wordt uitgewerkt: zinnen II.a en II.b zijn een elaboratie van de decreten, vermeld in I.b, die uitgevaardigd dienen te worden om de taalrechten van alle Belgen in Congo te vrijwaren. Zin II.a vermeldt expliciet in welke richting de decreten moeten gaan: in de Nederlandse versie van het artikel gaat het om *“eene gelijke bescherming als die hun in België verzekerd is”*, in de Franse tekst om *“de garanties semblables à celles qui leur sont assurées en Belgique”*. Zin II.b bepaalt het tijdsvenster waarbinnen deze decreten moeten worden uitgevaardigd, namelijk vijf jaar.

Het is op dit punt nuttig de amendementen van Henderickx en Renkin zoals ze die formeel indienden, in hun volledigheid onder de loep te nemen. Op 24 juli verklaart Henderickx toch af te zien van een letterlijke overname van grondwetsartikel 23 naar het *Charter*, omdat hij dat artikel nu naar eigen zeggen te vaag vindt. (Het is mogelijk dat hij zich in de tussentijd gerealiseerd had, of er door collega's op geattendeerd was, dat de vrijheid vermeld in het grondwetsartikel in België net tot verfransing had geleid.) Zijn aangepaste amendement luidt daarom: *“In Congoland genieten de Belgische burgers dezelfde waarborgen als in België wat betreft het gebruik der talen bij bestuurs- en strafzaken en inzonderheid de waarborgen hun verzekerd door de wetten van 22 Mei 1878, 5 Mei 1889 en 22 Februari 1908. De decreten tot regeling van dat vraagstuk worden uiterlijk binnen vijf jaren na afkondiging van deze wet uitgevaardigd. Alle decreten en verordeningen van algemeenen aard worden in de beide talen opgesteld en afgekondigd.”*¹⁹ In de mondelinge discussies voegt hij er nog aan toe dat het *Charter* zou moeten stipuleren dat elke Belgische ambtenaar en magistraat die in Congo wil gaan werken, zowel Frans als Nederlands dient te kennen.

18 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 393.

19 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 393.

In zijn reactie dezelfde dag laat Renkin weten dat hij om aan Henderickx' verzuchtingen tegemoet te komen zijn eigen amendement als volgt wil aanvullen: "*L'emploi des langues est facultatif. Il sera réglé par décret de manière à garantir les droits des citoyens belges et des Congolais et seulement pour les actes de l'autorité publique et pour les affaires judiciaires. Les citoyens belges jouiront au Congo, en ces matières, de garanties similaires à celles qui leur sont assurées en Belgique. Des décrets seront rendus à cet effet au plus tard dans les cinq ans qui suivront la promulgation de la présente loi. Tous les décrets et règlements ayant un caractère général seront rédigés et publiés en langue française et en langue flamande.*"²⁰ Hij beklemtoont echter geenszins verder te willen gaan dan dit. Zo argumenteert hij dat het onmogelijk is, zoals Henderickx vraagt, om de drie Belgische taalwetten in het *Charter* te vermelden, omdat de onderverdeling van België in een Nederlandstalig, Franstalig en tweetalig gebied zoals vervat in deze wetten zich in Congo niet voordoet. Hij werpt ook op dat een eis van tweetaligheid voor elke ambtenaar en magistraat het voor de Belgische overheid bijzonder moeilijk zou maken om voldoende personeel voor de kolonie te rekruteren, en dat het in de praktijk de Waalse Belgen, onder wie minder tweetaligen te vinden zijn, achteruit zou stellen. Deze twee argumenten zal Renkin tijdens de debatten meermaals herhalen.

Renkin was bovenal bezorgd over de eventualiteit dat de Vlamingen in Congo 'precies dezelfde' taalrechten zouden opeisen als in het moederland. Hij wilde (en zou) bekomen dat er enkel gestipuleerd werd dat hun taalrechten er zouden 'gelijken' op die in België. Dit is de reden waarom hij de vermelding van de drie Belgische taalwetten en de vereiste van tweetaligheid uit Henderickx' voorstel niet aanvaardde. Maar het is ook de verklaring voor enkele subtiele, redactionele wijzigingen die hij aan het amendement richting uiteindelijke versie aanbracht. (Het dient hierbij opgemerkt te worden dat Renkin enkel op de Franse tekst werkte, rekenend op Nederlandse vertalingen achteraf.) Waar Henderickx' amendement het nog had over "*dezelfde waarborgen*" en in de Franse vertaling die hij er zelf bijvoegde over "*des mêmes garanties*", veranderde Renkin zoals in de finale versie opgemerkt kan worden dit laatste bepaald lidwoord "*des*" in het onbepaalde "*de*" en wijzigde hij het categorische "*mêmes*" in "*similaires*". Ook Henderickx' gebruik van het bepaald lidwoord in "*De decreten tot regeling*" (in zijn Franse vertaling "*Les décrets réglants*"), wijzigde Renkin in het onbepaalde "*Des décrets*". Op die manier maakte hij de verplichting voor de regering minder bindend: de vraag 'welke' decreten, met welke inhoud, er precies zouden moeten worden uitgevaardigd, liet hij open.

Later, op 19 augustus, getuigde Renkin nogmaals van zijn grote gevoeligheid voor juridisch taalgebruik. Op die dag kwam hij terug op zijn eerdere voorstel om "*même*" te vervangen door "*similaires*". Geïnspireerd door een opmerking die Charles Woeste (1837-1922) op 29 juli gemaakt had, wees hij erop dat "*similaire*" "*une expression vicieuse*"

²⁰ Verslagen [...], 24.7.1908, p. 393.

was en dat hij het nog verder afgezwakt wilde zien naar “semblables”,²¹ het woord dat de uiteindelijke versie zou halen. Het is opvallend dat Renkin, of een ander regerings- of Kamerlid, nooit dergelijke bemerkingen gemaakt heeft met betrekking tot de Nederlandse versie van zin II.a. In die versie is het adjectief vanaf Henderickx’ amendement tot aan de finale versie steeds het woord “gelijke” gebleven. Op deze manier is er een discrepantie tussen de Nederlandse en de Franse versie ontstaan. In wat volgt zal ik verwijzen naar latere kruispunten in de geschiedenis waarop dergelijke taalkundige discrepanties tussen de twee versies juridisch aangegrepen werden.

Zin II.b schrijft voor dat de decreten er ten laatste vijf jaar na de uitvaardiging van het *Charter* moeten komen, dus ten laatste einde 1913. De geschiedenis heeft aangetoond dat deze uiterste datum niet gehaald werd. Er werd in heel de periode van Belgisch-Congo slechts één taal-gerelateerd decreet uitgevaardigd, en dan nog 44 jaar te laat, namelijk het Decreet tot regeling van het gebruik van de Franse en Nederlandse taal in gerechtszaken van 15 februari 1957.²² Het decreet maakte het de Vlamingen mogelijk in rechtbanken in Congo in het Nederlands gehoord en berecht te worden, niet middels een aan elke magistratuur opgelegde tweetaligheid, maar wel via de toevoeging van vertalers en tolken aan de rechtbanken. In 1957-58 werden pogingen ondernomen om een decreet op te stellen dat de Vlamingen dezelfde taalrechten in de administratie zou verlenen, maar dit decreet geraakte niet rond voor de dekolonisatie van 1960.

In de decennia voorafgaand aan dit gerechtstaaldecreet van 1957 was het uitblijven van de beloofde taaldecreten voer voor heel wat discussie onder juristen en noopte het ook meer dan één rechter tijdens een zitting tot een ad-hoc interpretatie van artikel 3.²³ Een aantal voornamelijk Franstalige juristen meende dat dit uitblijven geen wezenlijk probleem vormde, daar de vrijheid van taalgebruik zoals gestipuleerd in zin I.a zonder decreten nog steeds ‘volledig’ was aangezien decreten die vrijheid alleen maar zouden kunnen inperken.²⁴ Deze redenering is echter wel houdbaar voor wat betreft de formulering van de zin zoals die in de Belgische grondwet stond, waar zoals ik hoger aangaf de restrictieve focusconstructie aangaf dat een regeling van het taalgebruik, indien die ooit noodzakelijk geacht kon worden, enkel via decreten kon gebeuren. Maar ze is niet houdbaar voor de formulering gekozen voor het *Koloniaal Charter*, die stipuleerde dat er decreten tot dergelijke regeling moesten komen om

21 Verslagen [...], 19.8.1908, p. 768.

22 *Ambtelijk Blad van Belgisch-Congo*, 15.2.1957, pp. 432-437.

23 Een lijst van deze ad-hoc interpretaties door rechters kan worden gevonden in het artikel van G. Malengreau, *De l’emploi des langues en justice au Congo*, in: *Journal des Tribunaux d’Outre-Mer*, jg. 4, 1953, nr. 4, pp. 3-6, p. 3.

24 Voorbeelden van dergelijke Franstalige juristen die deze redenering maakten zijn: A. Sohier, *Droit de procédure du Congo Belge*, in: L. Henericq, J. Wathelet & G. Ciselet (eds.), *Les nouvelles: droit colonial*, tome 3, Bruxelles, 1938, pp. 173-387, p. 195; T. Heyse, *Congo Belge [...]*, volume I, p. 48; G. Malengreau, *De l’emploi des langues [...]*, p. 4. Ook gouverneur-generaal Eugène Jungers (1888-1958) maakte op 23 maart 1951 in een omzendbrief dezelfde redenering (omzendbrief gereproduceerd in P. Piron & J. Devos, *Wetboeken en wetten [...]*, p. 706).

taalrechten tot stand te brengen. De Franstalige analisten argumenteerden ook dat zolang er geen decreten verschenen waren, het de facto gebruik van het Frans als enige officiële taal, overgeërfd uit de periode van de Congo Vrijstaat, in stand kon en zelfs moest blijven. Ze verwezen hiervoor naar een ordonnantie van 1886 die stelde dat bij afwezigheid van wetgeving over een bepaalde materie er in het jonge Congo goordeeld moest worden *“d’après les coutumes locales, les principes généraux du droit et l’équité”*.²⁵ Hoewel *“coutumes locales”* hier mijns inziens verwees naar de Afrikaanse, pre-koloniale gebruiken, argumenteerden de betrokken analisten dat ook het decennialange gebruik van het Frans als enige officiële taal van Congo een ‘lokale gewoonte’ geworden was. Reeds in 1910 maakte de jurist en eerste commentator van het *Charter*, Michel Halewyck, die ook directeur aan het Ministerie van Koloniën was, deze rede-nering, wanneer hij schreef: *“On reconnaîtra de même que, à défaut d’une législation sur l’emploi des langues, les coutumes sont déterminantes pour fixer quel idiome doit servir à exprimer les décisions des représentants du pouvoir. Or, depuis un quart de siècle, le français a été, sans interruption, la langue officielle de l’administration et de la justice congolaise.”*²⁶ Verwijzend naar dezelfde ordonnantie argumenteerde Guy Malengreau 43 jaar later dat *“les coutumes locales ont fait de la langue française la seule langue officielle de la Colonie”*.²⁷

In tegenstelling hiermee protesteerden nogal wat Vlaamsgezinde politici en maatschappelijke figuren vanaf 1913 tegen het uitblijven van de beloofde decreten, een protest dat met name na 1940 in kracht toenam door de sterke vermeerdering van het aantal Vlamingen en vooral van het aantal Vlamingen in koloniale dienst, die in België voor het eerst volledig in het Nederlands gestudeerd had.²⁸ Dit protest werd onder meer geuit in Vlaamsgezinde tijdschriften die Vlaamse verenigingen in Congo na

- > Titelblad van het dubbele nummer 10 en 11 van jaargang 15 (1956) van *Band*, waarin heel wat juridische documenten in verband met de taalwetgeving in Belgisch-Congo en commentaren daaromtrent gereproduceerd werden. Het titelblad geeft ook een stuk uit het gedicht *O Band* van Guido Gezelle weer, dat de inspiratiebron voor de titel van het tijdschrift was. Het volledige gedicht dat slechts uit één strofe bestaat, is *“O Band, om oost en west te snoeren, / om zuid en noord, om zee en zand / ter overwinning heen te voeren, / o hert- en ziel- en tongenband, / vereent mij, lijf en ziele en aderen, / met de overeeuwsche onvalsche vaderen / en ... leve vrij ons Vlanderland!”* [ADV, VY 679]

— 25 Ordonnantie van 14.5.1886, gereproduceerd in M. Halewyck, *La Charte coloniale* [...], pp. 116-117.

26 M. Halewyck, *La Charte coloniale* [...], p. 117.

27 G. Malengreau, *De l’emploi des langues* [...], p. 4.

28 Jozef Van Bilsen noemde deze verhoging van het aantal Vlamingen in Congo na de Tweede Wereldoorlog de *“demografische taaldruk”*: J. Van Bilsen, *Voor een koloniale taalpolitiek* [...], p. 4. Zie ook J. Van Bilsen, *Au Congo: la question linguistique* [...]; J. Van Bilsen, *Het taalprobleem* [...]; A.K. Rottiers, *De vestiging en de betekenis* [...]; A. Verlackt, *De achteruitstelling van de Vlamingen* [...].

BAND

ALGEMEEN TIJDSCHRIFT

O band om Oost en West te snoeren
Om Zuid en Noord, om zee en zand
Ter overwinning heen te voeren!
O gij mijn hert en ziel en tongenband.

G. GEZELLE

De Taalregeling in Kongo Documenten

15de Jaargang

1956

Nr. 10 - 11

1940 begonnen te publiceren. Tussen 1909 en 1914 was er al het tijdschrift *Onze Kongo* geweest, dat zich specifiek tot doel had gesteld de Vlaamse aanwezigheid in Congo zichtbaar te maken. In 1942 kwam er dan *Band, Tijdschrift voor Vlaams Kultuurleven*, in 1951 gevolgd door *De Week voor Belgisch Kongo* en in 1955 door *Zuiderkruis, Tijdschrift voor Vlaams-Afrikaanse Letterkunde*.²⁹ Een ophijsting van al deze protesten en discussies na 1940 zou mij te ver voeren,³⁰ maar één geval in het bijzonder verdient aandacht, omdat de protagonist ervan zelf verwijzingen maakte naar problemen van interpretatie van de tekst van artikel 3, het voorwerp van mijn studie. Het betreft het geval van de rechter Jozef Grootaert (1913-1989).³¹ In 1951-52 werd Grootaert in Congo geconfronteerd met een beklagde die in het Nederlands berecht eiste te worden. Aangezien hij meende dat dit nog niet eerder gebeurd was,³² oordeelde Grootaert dat een voorafgaande bestudering van de wettelijkheid ervan aan de orde was. In de uitgebreide rapportering van zijn studie³³ vestigde hij de aandacht op het feit dat in de tweede paragraaf van de Franse versie van artikel 3 de toekomstige tijd stond ("journant"), terwijl dat in de Nederlandstalige versie de tegenwoordige tijd was ("genietend"). In verband met deze tegenspraak oordeelde hij dat, onafgezien van het feit dat beide teksten sowieso gelijke kracht van wet hadden (zie zin III.b), de toekomstige tijd in de Franse versie niet impliceerde dat de garanties vermeld in zin II.a slechts na het uitvaardigen van de decreten afdwingbaar zouden zijn. De volgens hem enige juiste interpretatie van het gebruik van deze grammaticale tijd was "dat dit vloeit uit het Franse taaleigen zoals het in zeer veel teksten voorkomt, bv. Artikels 43, 47, 48 enz., van het strafwetboek" en "dat in het Frans het gebruik van deze tijd eenvoudig bedoelt 'van zodra de wet in voege zal getreden zijn, telkens er aanleiding tot toepassing van de tekst bestaat'".³⁴ Grootaert oordeelde op deze basis dat het gebruik van het Nederlands in rechtbanken in Congo gewettigd was, liet de zaak in deze taal verlopen en sprak zijn vonnis

29 In 1960 werden *Band* en *Zuiderkruis* samengebracht onder de titel *Band en Zuiderkruis*; zie J. Deleu, *Band en Zuiderkruis*, in: *Ons Erfdeel*, nr. 2, 1961, pp. 35-37.

30 Goede overzichten kunnen gevonden worden in de bijdragen tot het speciale nummer van *Band: Tijdschrift voor Vlaamse Kultuurleven*, 1956, *De taalregeling in Kongo: documenten*, alsook in E. Boelaert, *Afrikaanse talen in het onderwijs* [...]; A. Verthé, *Vlamingen in Kongo* [...]; J. Van Bilsen, *Au Congo: La question linguistique* [...]; J. Van Bilsen, *Het taalprobleem in Belgisch Afrika* [...]; J. Van Bilsen, *Voor een koloniale taalpolitiek* [...]; L.O.J. De Wilde, *Cultuur en levenskansen van Vlaanderen in Kongo* [...]; L.O.J. De Wilde, *De achteruitstelling van de Vlamingen* [...]; A.K. Rottiers, *De vestiging en de betekenis van de Europese talen* [...]; A. Verlackt, *De achteruitstelling van de Vlamingen in Kongo* [...]. Goede overzichten met het voordeel van meer tijdsafstand zijn onder meer W. Lupukisa, *Problématique du bilinguisme et du plurilinguisme au Zaïre: héritage colonial et situation actuelle*, in: *African Languages*, jg. 5, 1979, nr. 2, pp. 33-44; B. Govaerts, *De Universiteit van Elisabethstad* [...]; B. Govaerts, *De zaak van Rechter Grootaert* [...]; B. Govaerts, *Wilfried Borms in Belgisch-Congo* [...].

31 Voor een meer uitvoerige bespreking, zie B. Govaerts, *De zaak van Rechter Grootaert* [...].

32 Grootaert had het hier niet helemaal bij het rechte eind: in de jaren 1910 waren er al minstens twee andere zulke gevallen geweest. Zie B. Govaerts, *De zaak van Rechter Grootaert* [...], p. 27.

33 Gereproduceerd in *Band*, jg. 15, 1956, nrs. 10-11, pp. 526-531.

34 Vonnis Grootaert 9.1.1950, gereproduceerd in *Band*, jg. 15, 1956, nrs. 10-11, pp. 526-531, p. 528.

ook in deze taal uit. Zoals Bert Govaerts uitvoeriger beschreven heeft, veroorzaakte Grootaerts gedrag en interpretatie van artikel 3 een ware politieke rel, zowel in Congo als in België, nog eens aangewakkerd in 1954, toen Grootaert nogmaals twee vonnissen in het Nederlands uitsprak. In november van dat jaar verwierp het hof van beroep in Elisabethstad deze twee vonnissen, precies vanwege de taal waarin ze waren opgesteld. Vanaf dat moment werd er tot in Brussel zware politieke druk uitgeoefend om Grootaert, die ook zelf actief in ministeriële middelen voor zijn zaak lobbyde, uit zijn ambt te ontheffen. Maar in juni 1957 verbrak het Hof van Cassatie in België op zijn beurt de uitspraken van het hof van beroep van Elisabethstad. Wat dit geval-Grootaert nogmaals duidelijk maakt, net zoals de juridische discussies over het uitblijven van decreten dat al hadden gedaan, is dat de wetgevers die het *Koloniaal Charter* in 1908 opgesteld hadden, er niet in geslaagd waren een ondubbelzinnig interpreteerbare, juridisch sluitende wettekst te redigeren. De geschiedenis lijkt aangetoond te hebben dat het op redactioneel vlak een geval van gebrekkige wetsredactie genoemd moet worden.

Zin III.a is net als II.a en II.b een gevolg van het amendement van Henderickx van 24 juli en de aanpassingen van Renkin daaraan. Voor deze zinnen had Henderickx inspiratie gevonden in de Belgische taalgelijkheidswet van 1898,³⁵ die onder meer stelde dat alle wetten en decreten in België in het Frans en het Nederlands opgesteld, gestemd, uitgevaardigd en afgekondigd dienden te worden. Zoals reeds geciteerd, stelt Henderickx refererend hieraan in zijn amendement voor dat *"Alle decreten en verordeningen van algemeenen aard worden in de beide talen opgesteld en afgekondigd"*, wat Renkin dan eerst voorstelde te wijzigen in *"Tous les décrets et règlements ayant un caractère général seront rédigés et publiés en langue française et en langue flamande"*³⁶ en wat in het uiteindelijke *Charter* verschijnt als *"Tous les décrets et règlements ayant un caractère général sont rédigés et publiés en langue française et en langue flamande" -- "Alle decreten en verordeningen van algemeenen aard worden opgesteld en bekendgemaakt in de Fransche en in de Vlaamsche taal."*

Het is belangrijk te noteren dat in het volledige artikel 3 enkel hier de twee talen daadwerkelijk en expliciet vermeld worden, en dat het dus dankzij deze tussenkomst van Henderickx en de reactie van Renkin erop is dat ze vanaf 1908 'officiële talen' van Belgisch-Congo genoemd konden worden.

De beperking *"van algemeenen aard"* in III.a was ook geïnspireerd op wat er in de Belgische gelijkheidswet stond en was bedoeld om circulaire, benoemingen, ordonnances van lokale aard en andere 'lagere' legale teksten uit te sluiten. Theoretisch gezien kon zin III.a dan geïnterpreteerd worden als implicerend dat zulke lagere teksten zowel in het Frans als in het Nederlands opgesteld en verspreid konden worden. Een

35 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 393.

36 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 393.

blik doorheen alle jaargangen van het *Ambtelijk Blad van Belgisch-Congo* toont evenwel aan dat ze in de realiteit, en dit tot aan de dekolonisatie, enkel in het Frans verschenen. De afwezigheid van enige taalregelgeving leidde er in de feiten dus opnieuw toe dat taalvrijheid neerkwam op een privilegiëring van het Frans.

In hun voorstellen om zin III.a aan het *Charter* toe te voegen, hadden zowel Henderickx als Renkin echter artikel 7 van de Belgische gelijkheidswet over het hoofd gezien. Daarin werd gestipuleerd dat vermeende verschillen tussen de Nederlandse en de Franse versie van gelijk welke wet of decreet “worden opgelost ingevolge den wil van den wetgever, bepaald volgens de gewone regelen tot uitlegging, zonder voorrang van den eenen tekst op den anderen”.³⁷ Kamerlid Leo Bruyninckx (1866-1929) en collega's merkten deze onachtzaamheid op en dienden op 31 juli 1908, toen de Kamervoorzitter aankondigde dat alle drie de paragrafen in verband met taal eindelijk gestemd konden worden, nog snel een subamendement ter zake in. Zij stelden voor dat de zin “Beide teksten zijn officieel” nog toegevoegd werd, wat de Kamer zonder discussie aanvaardde en wat dan ook de laatste zin (III.b) van artikel 3 is geworden.

BESCHOUWING: DE TALEN EN TAALRECHTEN VAN DE CONGOLEZEN

Zoals hoger aangegeven, vermeldt artikel 3 van het *Koloniaal Charter* de Congolezen en hun taalrechten slechts één keer, met name in zin I.b. Daar wordt zelfs aangegeven dat er ook voor hen decreten moeten komen. Maar tegelijk worden de Congolezen en hun rechten vanaf de tweede paragraaf vergeten, wordt niet aangegeven binnen welk tijdsbestek de op hen gerichte decreten uitgevaardigd moeten worden en wordt ook niet bepaald, in tegenstelling tot die voor de Belgen, hoe die decreten eruit moeten zien of waarop ze geïnspireerd moeten zijn. In heel de koloniale geschiedenis van België is er uiteindelijk nooit dergelijk decreet ontworpen.³⁸ De laconieke woorden waarmee de jurist Théodore Heyse dit rechtsvacuüm in 1954 becommentarieerde, zijn symptomatisch voor het gebrek aan *sérieux* waarmee de Belgische politieke wereld tegen de Congolese taalrechten aankeek en hoe sterk ze ervan uitging dat ook de Congolezen er geen belang aan hechtten: “*les conséquences de son [= van de Belgische regering] inaction est purement d'ordre politique et (...) n'intéresse guère les Congolais*”.³⁹

Deze houding bleek ook al in 1908, tijdens de debatten over het *Koloniaal Charter* zelf. Daar werden vermeldingen door een Kamerlid van Congolese taalrechten of van de Congolese talen meer dan eens onthaald op ridiculisering. Wanneer Beernaert tijdens een van zijn uiteenzettingen een bepaalde Congolese taal wil noemen maar even aarzelt omdat hij zich de naam ervan niet kan herinneren, roept iemand: “*ce doit être*

——— 37 Wet betreffende het gebruik der Vlaamsche taal in de officiële bekendmakingen, in: *Belgisch Staatsblad*, 15.5.1898, p. 1998.

38 E. Boelaert, *Afrikaanse talen in het onderwijs in Belgisch-Congo* [...]. R. Senelle & E. Clément, *Léopold II et la Charte* [...], p. 135; M. Meeuwis, *Bilingual inequality* [...]; M. Meeuwis, *Joseph Tanghe* [...]; M. Meeuwis, *Multilingualism as injustice* [...]; M. Meeuwis, *The origins* [...].

39 T. Heyse, *Congo Belge et Ruanda-Urundi* [...], volume I, p. 48.

le marollien", wat op de banken onthaald wordt op "*hilarité*".⁴⁰ Op andere ogenblikken onderbreekt een Kamerlid de spreker met de uitroep "*Mais il n'y a pas de langue congolaise!*"⁴¹ en iemand anders oppert dat het absurd zou zijn zich in te beelden "*que le congolais comportait, comme le flamand, des règles grammaticales*".⁴² De conservatief Charles Woeste ging zelfs zover als te opperen dat het toekennen van taalrechten, of gelijk welke andere rechten zoals persvrijheid en vrijheid van vereniging, de Congolezen in staat zou stellen subversieve acties te ondernemen in talen die de autoriteiten niet zouden verstaan. Hij concludeerde: "*Je crois donc, messieurs, qu'il ne peut être sérieusement question de vouloir introduire dans un pays qui était hier barbare et qui l'est aujourd'hui encore dans une très large mesure, les libertés qui indiquent un degré de civilisation développé.*"⁴³

Deze algemene teneur, die weliswaar binnen de tijdsgeest en de toenmalige beperkte kennis van Afrikaanse taalkunde te plaatsen is, kende enkele uitzonderingen die de moeite waard zijn te vermelden. De liberaal Georges Lorand (1860-1918), die vanuit een voor die tijd erg progressieve, antikoloniale overtuiging tegen de overname van Congo had gestemd, wierp meermaals op dat de aan de gang zijnde debatten steeds de rechten van het handvol blanken tot voorwerp hadden, terwijl de Congolezen nooit aan bod kwamen. Hij ging daarin verder dan Beernaert en meldde dat men zich perfect een volgende aanpassing van de tekst omtrent de taalrechten zou kunnen voorstellen, waarin de plicht tot taalverwerving niet bij de gekoloniseerde bevolking maar bij de koloniserende minderheid werd gelegd: "*que les décrets et règlements ayant un caractère général, seront rédigés et publiés non seulement en français et en flamand (...) mais aussi dans les principales langues indigènes. N'est-il pas naturel que les lois soient portées dans leur langue à la connaissance de ceux qui devront y obéir?*"⁴⁴

Een andere liberaal, Louis Franck (1868-1937), die Henderickx overigens steunde in zijn pleidooien voor gepaste Vlaamse taalrechten, schaarde zich achter Lorands standpunt. In de context van de debatten ontwikkelde Franck anti-assimilationistische argumenten ten voordele van de Congolese talen, die hem in 1918, toen hij zelf minister van Koloniën werd, tot zijn gekende omwenteling van de Belgische koloniale inlanderspolitiek zouden brengen (zie lager). Een voorbeeld van zijn sprekende tussenkomsten is: "*je partage les idées des honorables MM. Beernaert et Lorand. Je suis convaincu que l'administration de notre future colonie devra tendre à sauvegarder et à développer la culture, la mentalité, le développement moral et intellectuel des indigènes, que pour cela il faudra tenir compte de la langue ou des idiomes qu'ils parlent en ce moment et s'efforcer de les développer.*"⁴⁵ Henderickx zelf ten slotte werd tijdens de debatten

40 Verslagen [...], 22.7.1908, p. 352.

41 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 394.

42 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 398.

43 Verslagen [...], 23.7.1908, p. 382.

44 Verslagen [...], 29.7.1908, pp. 463-464.

45 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 399.

gaandeweg ook gevoeliger voor de taalrechten van de Congolezen. Op 13 augustus 1908, twee weken nadat iedereen ervan uitging dat de debatten over taal definitief afgesloten waren, dienden Louis de Brouchoven de Bergeyck (1871-1938), Henderickx en andere Vlaamsgezinde collega's een nieuw amendement in om verplichte tweetaligheid voor elke Belgische ambtenaar of magistraat in Congo alsnog in het *Charter* op te nemen. Het amendement kwam als een donderslag bij heldere hemel, ergerde Renkin mateloos omdat de debatten al tot artikels 27 en 28 gevorderd waren, en waren duidelijk een laatste stuiptrekking van Henderickx en gelijkgezinden om deze eis alsnog in de tekst van het *Charter* te krijgen vooraleer het aan een finale stemronde onderworpen zou worden. De volgende dag versnelden een toornige Renkin en een sluwe Kamervoorzitter Cooreman het amendement door een ietwat dubieuze stemprocedure,⁴⁶ waarna het finaal begraven werd. Van belang voor mijn uiteenzetting is dat Henderickx' nieuwe amendement nu stipuleerde dat een ambtenaar of magistraat niet enkel zowel Nederlands als Frans moest kennen, maar ook dat hij niet benoemd kon worden "*indien hij niet vooraf het bewijs heeft geleverd dat hij (...) ten minste ééne der bijzonderste talen van Congoland (...) machtig is*".⁴⁷ Henderickx maakte het zeer duidelijk dat hij hiermee de kritiek van onder meer Beernaert en Lorand in verband met de taalrechten van de Congolezen ter harte wenste te nemen: "*Eene der bijzonderste redenen door zekere leden aangehaald, om ons eerste amendement te bekampen, was dat wij ons niet bezig hielden met de taalbelangen van de inboorlingen. Om dit verwijt te voorkomen, eischen wij dat de magistraten en de beambten die zich naar Congo begeven, ten minste eene van de daar gesprokene talen kennen. En nu vindt men dat ook onaannemelijk*".⁴⁸

VLAMINGEN EN AFRIKANERS⁴⁹ IN EEN GEMEENSCHAPPELIJKE STRIJD VOOR HET NEDERLANDS IN AFRIKA

Om hun argumenten voor een verankering van de Vlaamse taalrechten in Congo kracht bij te zetten, verwezen nogal wat Vlaamsgezinde parlementariërs tijdens de Kamerdebatten van 1908 naar het Afrikaans in Zuid-Afrika. Dit type verwijzingen keerde ook terug na 1908, niet alleen in politieke contexten maar ook in maatschappelijke debatten buiten het parlement. Omgekeerd kwam het statuut van co-officiële taal voor Congo door het *Koloniaal Charter* aan het Nederlands toegekend, ook enkele belangrijke blanke Zuid-Afrikaanse denkers ter ore, die het gingen aanwenden in hun argumenten om het Nederlands, of zijn variant het Afrikaans, in hun land en daarbuiten tegen het met de Britse kolonisator oprukkende Engels te beschermen.

46 Verslagen [...], 14.8.1908, p. 695.

47 Verslagen [...], 13.8.1908, p. 690.

48 Verslagen [...], 13.8.1908, p. 691.

49 Ik vermijd de geladen term 'Boers' en verkies het neutralere 'Afrikaners' (niet 'Afrikaanders') wanneer ik het heb over blanke Zuid-Afrikanen van Nederlandse of Vlaamse origine.

In verband hiermee is het van belang voor ogen te houden dat Zuid-Afrika pas relatief laat verklaard heeft dat het Afrikaans als taal volledig apart staat van het Nederlands (dat zij doorgaans 'Hollandsch' noemden).⁵⁰ De taal die in 1854 in de Oranje Vrystaat en in 1888 in Transvaal tot officiële taal werd uitgeroepen, was bijvoorbeeld niet het Afrikaans, dat nog nauwelijks gestandaardiseerd was, maar het Nederlands. Wanneer in 1909-1910 de Unie van Zuid-Afrika ontstond, waren het het Engels en ook weer het Nederlands, niet het Afrikaans, die er de officiële talen werden. In 1925 werd dan bij wet bepaald dat het Afrikaans eigenlijk een 'onderdeel' of 'variant' van het Nederlands was⁵¹ en ging men van dan af van het 'Afrikaans/Nederlands' spreken, waarmee men aangaf dat ze taalpolitiek gesproken als één entiteit beschouwd hoorden te worden. In de grondwet van 1961 werden wel het Afrikaans en het Engels als officiële talen genoemd, maar ook daar werd nog een juridische definitie aan toegevoegd zeggende dat 'Afrikaans' als synoniem met 'Nederlands' gelezen moest worden. Het zou tot 1983 duren eer deze synonymie uitdrukkelijk uit de grondwet geschrapt werd en het Afrikaans dus voor het eerst vanuit taalpolitiek oogpunt als taal op zich, apart van het Nederlands, kon en moest worden beschouwd.

TIJDENS DE KAMERDEBATTEN VAN 1908: VERWIJZINGEN NAAR DE DORSLANDTREK

Toen Henderickx op 17 juli 1908 het onderwerp van de taalrechten voor de Vlamingen in Congo in de Kamer ter sprake bracht, ontwikkelde hij daarbij het argument dat Congo voornamelijk door inwoners van Vlaanderen bevolkt zou worden, waar het geboortecijfer een indrukwekkende stijging kende en werk schaars was. Hij voegde er echter aan toe dat hij ook een belangrijke demografische input verwachtte van "*andere kolonisten van Nederlandschen stam*" en hij maakte in één adem duidelijk wie hij daarmee in gedachten had: "*de beste bestanddeelen voor de kolonisering zijn buitenkijf de Nederlandsche Afrikaanders*".⁵² Hij weidde daarbij ook uit over Afrikaner families die reeds 'treks' in noordwaartse richting ondernomen hadden, weg uit Zuid-Afrika. Het klopt dat reeds vanaf 1874 Afrikaners die vreesden voor een tekort aan landbouwgrond in Transvaal en de Oranje Vrystaat en die misnoegd geworden waren over de in hun ogen te gematigde presidenten in deze republieken, noordwaarts geëmigreerd waren, met name naar Angola, Zuid-West Afrika (later 'Namibië'), Bechuanaland (later 'Botswana') en Rhodesië (later 'Zambia' en 'Zimbabwe').⁵³ Deze emigraties brach-

50 Voor goede historische overzichten, zie F.A. Poneis, *The development of Afrikaans*, Frankfurt, 1993; F.A. Poneis, *Standaardafrikaans en die Afrikaanse taalfamilie*, Stellenbosch, 1998; M. Kriel, *Loose continuity: the post-apartheid Afrikaans language movement in historical perspective*, London School of Economics and Political Science, Ph.D., 2013.

51 *Wet op de Officiële Talen van de Unie van 22.5.1925*. Voor een bespreking, zie onder meer J. Van Keymeulen, *Standaardisatie en destandaardisatie bij Vlamingen en Afrikaners: parallellen en verschillen*, in: M. Van der Wal & E. Franken (eds.), *Standaardtalen in beweging*, Amsterdam, pp. 135-152.

52 Verslagen [...], 17.7.1908, p. 334.

53 D.F. Malan, *Naar Congoland: een reisbeschrijving*, Stellenbosch, 1914; A.J. van der Walt, *Noordwaarts!: 'n verhaal uit die Dorstrand-Trek*, Cape Town, 1919; T. Blok, *Die Adendorff-Trek*, Bloemfontein, 1927; H.F. Heese, *Die Afrikaners in Angola, 1880-1928*, University of Cape Town, Ph.D., 1976; J.P. Roux, *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Zambië, 1895-1975*, University of Pretoria, Doctor of Divinity,

ten hen onder meer door de Kalahari-woestijn, vanwaar de naam 'Dorslandtrek'. Henderickx verwees naar onderhandelingen die voor 1908 hadden plaatsgevonden tussen de Belgische koloniale overheid en een of meerdere Afrikaner families die in Angola waren gaan wonen en een nieuwe vestiging in het Kwango-gebied in het zuidwesten van Congo overwogen. Historicus Nicol Stassen maakt in zijn overzichtswerken van de Dorslandtrek inderdaad melding van dergelijke onderhandelingen die in 1895 gevoerd waren maar vanwege de dood van de leider van de Afrikaners afgebroken moesten worden.⁵⁴ Tijdens zijn betoog maakte Henderickx het punt dat indien dergelijke onderhandelingen ooit hernomen zouden worden, de Belgische autoriteiten rekening zouden moeten houden met een belangrijke voorwaarde die de Afrikaners toen gesteld hadden, met name dat *"de Nederlandsche taal waaraan de boeren zoo gehecht zijn moet in den Congostaat gelijke rechten hebben met het Fransch"*.⁵⁵

Een gelijkaardige redenering werd op 24 juli 1908 ontvouwd door het Vlaamsgezinde Kamerlid Julius Delbeke (1859-1916). Delbeke argumenteerde, in het Frans overigens, dat enkel het principe van taalvrijheid in het *Charter* inschrijven, zoals de regering van plan was te doen, onvoldoende zou zijn, *"parce qu'une expérience de trois quarts de siècle nous a appris ce qu'a valu, pour les Flamands, l'inscription de ce principe dans la Constitution belge"*,⁵⁶ namelijk de vrijheid tot verfransing van het Belgische openbare leven. Hij legde er de nadruk op dat een meer expliciete bescherming van het Nederlands in Congo niet enkel de taalrechten van de Vlamingen ten goede zou komen, maar dat dit van Congo ook een welkome haven voor Afrikaners kon maken. Hij refereerde hierbij aan Afrikaners op de vlucht voor de Engelsen in Zuid-Afrika en maakte ook het etnische verband tussen het Vlaamse volk en de Zuid-Afrikaanse verwanten: *"il a été question, comme tout le monde en a pu lire la nouvelle dans les journaux il y a deux ans, d'un raid des Boers du Transvaal vers le nord, vers le Congo peut-être, et pour ceux qui savent combien le contact et le voisinage des Anglais répugnent aux Boers, ce raid dans l'avenir ne paraît pas impossible et il serait facilité désormais par ce fait que les Boers seraient sûrs de trouver dans le Congo un peuple ami, frère même, et un pays où ils seraient administrés dans une langue similaire à la leur."*⁵⁷

Kamerlid Pieter Daens (1842-1918) was bij het begin van de debatten erg tegen het principe van de overname van Congo gekant geweest. Eens dit principe echter gestemd was en de Kamerdebatten naar de tekst van het *Charter* verschoven, uitte Daens zich als een medestander van degenen die de taalrechten van de Vlamingen in Congo beschermd wilden zien. Zijn vrees was dat de arme, eentalige Vlaamse boeren en arbeiders die naar Congo zouden trekken, er met Nederlandsonkundige ambtenaren en

1988; N. Stassen, *Afrikaners in Angola: 1928-1975*, Pretoria, 2009; N. Stassen, *Die Dorslandtrek, 1874-1881*, Pretoria, 2015.

54 N. Stassen, *Afrikaners in Angola* [...], p. 329.

55 Verslagen [...], 17.7.1908, p. 334.

56 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 395.

57 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 395.

> Pieter Daens (1842-1918) was Kamerlid van 1904 tot aan zijn dood in 1918. Tijdens de Kamerdebatten over het principe van de overname van Congo (15 april tot 15 juli 1908) liet Daens bijzonder sterk van zich horen als tegenstander ervan. Hij zag in een koloniaal project voor de Belgische Staat niet alleen een verspilling van middelen, die beter aan de levenskwaliteit van de stedelijke paupers in eigen land konden worden besteed, maar vooral een onverantwoord avontuur in een land vol gevaren en 'barbarij'. Tijdens de Kamerdebatten typeerde hij de Congolese bevolking als "dat vurig haatdragende volk", waar het Vlaamse volk terecht in panische angst voor leefde. "De overgrote meerderheid van 't volk schrijft en beeft over den Congo; het ziet in dit zwart land niets dan donkernissen en akeligheden. Het vreest: eens den Congo aan ons land gehecht, dat het een afgrond zal worden voor ons miljoenen en later een slachthuis voor onze jonkheden." [ADVN, VFA 5487]

rechters te maken zouden krijgen.⁵⁸ Hij voegde eraan toe dat dit de Vlamingen ertoe zou verplichten de 78 jaar van taalstrijd over te doen die zij aan het voeren waren "sedert dat ongelukkig jaar 30, dat ons heeft losgescheurd van datgene [Nederland] waarmee de natuur ons had vereenigd!".⁵⁹ Doorgaand op deze logica van een Grootneerlands volk, legde Daens in zijn tussenkomsten ook het etnisch-linguïstische verband tussen "den Vlaamschen stam in Congoland" en de Afrikaners in Zuid-Afrika en vond hij in de aanwezigheid van het Afrikaans aldaar een bijkomende reden om ook het Nederlands in Congo een sterke plaats te geven: "Als men nagaat dat in groot gedeelte van Afrika, in Transvaal, 't Nederlandsch reeds de algemeene taal is, dan mag men wel eenig belang toekennen aan 't Vlaamsch in het Belgische Congoland."⁶⁰ Voor Daens was de verankering van het Nederlands in Congo niet enkel een zaak van Vlaamse taalrechten, maar diende het ook het doel om van het Nederlands een taal te maken met een vaste, duurzame toekomst op het hele Afrikaanse continent. Het ging bij politici als Henderickx, Delbeke en Daens met andere woorden niet enkel om een strijd voor het Nederlands in Congo maar ook om een strijd voor het

— 58 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 393.

59 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 393.

60 Verslagen [...], 24.7.1908, p. 393.

Nederlands in Afrika. Zoals ik duidelijk zal maken, komt dit thema na 1908 nog in het betoog van heel wat andere Vlaamse en Zuid-Afrikaanse denkers centraal te staan. Vooraleer dit aan te snijden, moet voor de correcte nuancering vermeld worden dat de Vlaamse opiniemakers het verband met Zuid-Afrika niet altijd op een raciaal-etnische broederschap tussen Vlamingen en Afrikaners baseerden. Tijdens de parlementaire debatten pikten enkele media de verwijzingen naar Zuid-Afrika op die in de Kamer gemaakt werden. Zo ook het liberale en Vlaamsgezinde weekblad *Het Volksbelang*, dat toen het op 27 juni 1908 over de Kamerdebatten rapporteerde, zijn eigen stellingname als volgt verwoordde: “Zullen [de] Vlaamsche kolonisten zich in eigen land, op nationalen bodem mogen gevoelen? Zal men voortgaan de millioenen negers te verfranschen, als men bedenkt dat de eenige Europeesche taal, door de negers gebruikt, reeds in gansch Zuid-Afrika, tot aan de grens van Congo, het Nederlands is?”⁶¹ De gangbare logica van een taalras isomorfie tussen Vlamingen en Afrikaners werd hier verlaten om ruimte te geven aan het kwantitatieve argument (“miljoenen negers”) dat het Nederlands in Afrika een zeer grote taal was, te groot om te negeren of tekort te doen.

VAN 1908 TOT 1918

In 1912 maakte de Zuid-Afrikaanse dominee D.F. Malan (1874-1959), die later tot de belangrijkste uitdenkers van het apartheidssysteem zou gaan behoren en in 1948 premier van Zuid-Afrika werd, een reis naar Rhodesië en het zuidoosten van Congo, met als doel zich van de situatie van de Afrikaners aldaar te vergewissen, in het bijzonder van zijn medebroeders van de Nederduits Gereformeerde Kerk.⁶² De Afrikaner families in de streek rond Elisabethstad in Congo waren veel minder talrijk dan de grotere aantallen die hij in Rhodesië aantrof. Tijdens zijn bezoek aan deze laatste stelde hij vast dat zij hun verblijf in Rhodesië als tijdelijk beschouwden, de blik gericht op wat zij meenden het beloofde land Belgisch-Congo te zijn. In zijn in het Nederlands geschreven reisdagboek, noteerde Malan dat hun motieven hiervoor grotendeels taalkundig waren. Er was de duwende factor van de Britse overheid in Rhodesië, die kennis van het Engels vereiste voor toegang tot overheidsbanen en deelname aan politieke besluitvorming en die het de Afrikaners erg moeilijk maakte om Afrikaanstalige scholen voor hun kinderen op te richten.⁶³ Maar er was ook de aantrekkende factor van het kersverse statuut van co-officiële taal dat het Nederlands in Congo sinds de uitvaardiging van het *Charter* verworven had: “Verder, de Hollandsche taal, de taal van ons volk en onze Kerk, is ééne der officieële talen van het land [= Zuid-Afrika] van Kaapstad tot aan de Limpopo. Zij bezit dezelfde rechten in Belgisch Congoland waar de ambtenaren naast het Fransch ook het Hollandsch moeten kennen, en de kennisgevingen, enz. in beide talen moeten zijn.”⁶⁴ Malan had het technisch gezien niet helemaal bij het rechte eind als hij hier stelde dat elke Belgische ambtenaar in Congo tweetalig moest zijn, maar het is

— 61 Anon., Onze taal in Congo, in: *Het Volksbelang*, jg. 40, 1908, nr. 26, p. 1.

62 D.F. Malan, *Naar Congoland [...]*; L. Korf, *D.F. Malan: a political biography*, University of Stellenbosch, Ph.D., 2010.

63 D.F. Malan, *Naar Congoland [...]*, pp. 35-36.

64 D.F. Malan, *Naar Congoland [...]*, p. 37.

Ds. D. F. MALAN, M.A., D.D.

Naar Congoland.

EEN REISBESCHRIJVING

— DOOR —

: D. F. MALAN, M.A., D.D. :
GRAAFF-REINET.

TWEEDE EN VERBETERDE UITGAVE, PRIJS 1/6.

UITGEGEVEN DOOR

**De Christen - Studenten Vereeniging van
Zuid - Afrika.**

HOOFD KANTOOR: STELLENBOSCH.

GEDRUKT DOOR DE PRO ECCLESIA DRUKKERIJ,
PASTORIE STRAAT, STELLENBOSCH.

1914

- ^ Daniël François (beter bekend als 'D.F') Malan (1874-1959), die een belangrijk theoreticus van de apartheid was en in 1948 premier van Zuid-Afrika zou worden, werd op jonge leeftijd dominee van de Nederduits Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika. Het is in die hoedanigheid dat hij in 1912 een reis naar Rhodesië en het zuidoosten van Belgisch-Congo ondernam, om er zich een idee te vormen van de situatie van de Afrikaners die daar sinds de jaren 1870 naar waren uitgeweken. In zijn reisverslag verwijst hij meermaals naar het statuut als co-officiële taal dat het Nederlands sinds 1908 in Congo verworven had en naar de aantrekkingskracht die dat statuut op de noordwaarts trekkende Afrikaners uitoefende. [Nederlands Zuid-Afrikaanse Vereniging, Amsterdam]

wel duidelijk dat zijn woorden een echo waren van artikel 3 van het *Koloniaal Charter*. Malan was zich trouwens goed bewust van de grote discrepantie die bestond tussen de theorie van de wet en de realiteit op het terrein, zoals blijkt uit zijn observatie: “*De officiële talen van het land [= Belgisch-Congo] zijn Fransch en Hollandsch. De meeste ambtenaren verstaan beide, hoewel het Hollandsch ook hier in de praktijk dikwijls stiefmoederlijk behandeld wordt.*”⁶⁵

Het is opvallend dat Malan zelf, in tegenstelling tot de families over wie hij rapporteerde, niet overtuigd was van het voordeel dat het Nederlands in Congo voor verder migrerende Afrikaners kon inhouden. In een beschouwing van niet minder dan tien pagina's woog hij de voor- en nadelen van een mogelijke emigratie van de Rhodesië-Afrikaners naar de streek rond Elisabethstad in zuidoost-Congo tegen elkaar af en adviseerde hij uiteindelijk negatief.⁶⁶ Hij haalde aan dat de streek misschien wel vruchtbaar was voor landbouw, maar dat de Afrikaners er eerst veel woud zouden moeten kappen, dat de tseetseevlieg er een bedreiging voor hun vee vormde, dat malaria er alomtegenwoordig was en dat de protestantse Afrikaners er midden in een Rooms-Katholiek milieu terecht zouden komen. Malan wilde met deze argumenten geenszins de taalkundige ellende die de Afrikaners in Rhodesië ervoeren, minimaliseren: “*Er zijn sommigen die wij ontmoet hebben, die den toestand zóó ernstig gevoelen, dat zij bijna van niets anders kunnen spreken.*”⁶⁷ Alleen, de oplossing was volgens hem niet te vinden in een verdere ‘trek’ naar Congo, dan wel in de taak om onder de Rhodesië-Afrikaners een leider te vinden, of hen er vanuit Zuid-Afrika een te bezorgen, die hen zou gidsen in de strijd om het behoud van het Afrikaans ter plaatse. Het voordeel van het officiële statuut van het Nederlands in Congo lag voor Malan eerder bij de mogelijkheid om voor de taal één groot, geografisch ononderbroken verspreidingsgebied in geheel Afrika beneden de evenaar tot stand te brengen: “*Indien nu Rhodesia dezelfde rechten toestaat aan de taal van een belangrijke sectie van hare bevolking, zal de Hollandsche taal officiële taal van't land zijn van Kaapstad tot aan de Ubangi Rivier [in het uiterste noorden van Belgisch-Congo], d.w.z. tot aan de grenzen van de Soedan, een afstand van 3,000 mijl. Waar bij de Congogrens het Engelsch aan den éénen en het Fransch aan den anderen kant afbreken, daar zal dan het Hollandsch de eenige taal zijn die doorgaat.*”⁶⁸ Noteer hoe sterk de inhoud van dit pleidooi gelijkliep met dat van Henderickx, Delbeke en Daens van 1908, zonder dat er concrete aanwijzingen zijn dat zij elkaar of elkaars argumentatie kenden. Dergelijk rechtstreeks contact tussen Vlamingen en Afrikaners over deze onderwerpen zal er in een volgende periode wel komen, met name in de figuur van Louis Franck.

Malans waarschuwingen hadden niet veel effect op de Afrikaners van Angola en Rhodesië, die vanaf 1913 in grotere aantallen dan voorheen naar Belgisch-Congo trokken, waar ze zich meestal in de zuidoostelijke Katanga-provincie vestigden maar

65 D.F. Malan, *Naar Congoland* [...], p. 42.

66 D.F. Malan, *Naar Congoland* [...], pp. 38-47.

67 D.F. Malan, *Naar Congoland* [...], p. 79.

68 D.F. Malan, *Naar Congoland* [...], p. 37.

ook wel ver noordwaarts tot aan het Ituri-district gingen.⁶⁹ Dit stemde enkele Zuid-Afrikaanse commentatoren weer hoopvol over de toekomst van het Nederlands in Afrika. A.J. van der Walt zag in de manier waarop de trekkers met hun taal Zuid-Afrika met Congo zouden verbinden, niets minder dan de vervulling van Goddelijke providentie, de uitkomst van een plan dat God reeds in gedachten had toen hij de Afrikaners naar het Dorsland gebod: *“In die Congo is Hollands één van die offisiële tale. Sal dit misskien nog een keer wees dat ons taal sal klink van die Kaap af tot aan die Congo, en heel Suidafrika sal vir die Afrikaner wees? Moge dit die bedoeling van ons vadere se God wees, ook in die weg wat hij met die Dorsland-Trek voer?”*⁷⁰

Aan Belgische zijde zijn de jaren 1913-1914 om volgende redenen van belang. Zoals eerder vermeld, hield geen enkele Belgische regering zich aan de belofte om ten laatste in 1913 decreten die de taalrechten van de Vlamingen in Congo moesten vrijwaren, uit te werken. Rond die tijd deden Vlaamse politici hier meermaals hun beklag over, en in deze context vernoemden zij opnieuw, net als in 1908, de band met de Afrikaners en de mogelijke toekomst voor het Nederlands in Afrika. Reeds in de beginmaanden van 1912 voelde Pieter Daens aan dat de tijdsclimiet niet gehaald zou worden. Tijdens een vragenronde in de Kamer maakte hij er Jules Renkin, die nu minister van Koloniën geworden was, opmerkzaam op dat de laatste paar jaren een groot aantal Vlaamse boeren naar Katanga geëmigreerd was en dat de meerderheid van hen het Frans onmachtig was. Hij smeekte de minister het mogelijk te maken dat hun kinderen *“daar vlaamsche meesters en ook vlaamsche priesters vinden, opdat zij zich met hunne eigene taal zouden kunnen verhelpen, dat zij hun eigen leven zouden kunnen leiden, dat ze, in hunne taal, troost zouden kunnen ontvangen”*.⁷¹ Daens onderstreepte dat hij hierbij niet alleen de Vlaamse kinderen in gedachten had, maar dat, althans theoretisch gezien, ook overwogen kon worden *“vlaamsch aan de negers te doen leeren”*, aangezien *“den Congo niet zo ver afgelegen is van den Transvaal, waar het nederlandsch gesproken wordt”*.⁷² Net zoals de redactie van *Het Volksbelang* hing Daens zijn betoog hier niet louter op aan een vermeende raciaal-etnische verwantschap tussen Vlamingen en Afrikaners, maar refereerde hij ook aan de autochtone, zwarte sprekers van de taal, wat weer het kwantitatieve argument voor een toekomst voor het Nederlands in Afrika moest ondersteunen.

Nadat in het najaar van 1913 verenigingen en instellingen zoals onder meer het Vlaams Handelsverbond van Antwerpen bij de Kamer klachten hadden neergelegd tegen wat ze *“aanslagen op de taalgelijkheid in Congo”* noemden,⁷³ gaf Adelfons Henderickx op 13 maart 1914 in het parlement een lange en vurige redevoering over het uitblijven van de beloofde decreten. Hij begon zijn betoog met een reeks voorbeelden die aantoon-

69 J.P. Roux, *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk [...]*, p. 66; N. Stassen, *Afrikaners in Angola [...]*, p. 329.

70 A.J. van der Walt, *Noordwaarts! [...]*, p. 198.

71 Verslagen [...], 8.2.1912, p. 703.

72 Verslagen [...], 8.2.1912, p. 703.

73 Verslagen [...], 31.10.1913, p. 2661.

den dat in weerwil van het *Charter* het Frans in de praktijk nog steeds de enige taal was die in Congo in openbare communicatiedomeinen gebruikt werd. Hij hekelde ook het feit dat de Congolese schoolkinderen enkel het Frans onderwezen kregen en vroeg zich net als Daens en *Het Volksbelang* af waarom dat niet het geval was voor het Nederlands. Hij argumenteerde zelfs dat als hen werkelijk één enkele Europese taal aangeleerd moest worden, men dan beter voor het Nederlands dan voor het Frans kon kiezen. Een reden was dat Frankrijk als koloniale macht aanwezig was in enkele gebieden rond Belgisch-Congo en net zoals Engeland een oogje op de Congolese minerale rijkdommen had laten vallen. Een veralgemening van het Frans in Congo kon dus een bedreiging voor de soevereiniteit van de Belgische kolonie vormen. Een andere reden hield verband met wat hij de 'naburigheid' van Zuid-Afrika noemde, waar een verwant 'ras' dezelfde taal als de Vlamingen sprak: *"Onze bezitting ligt nevens het gebied der Zuid-Afrikaansche Unie; daar strijdt een volk, verwant met ons vlaamsche ras, voor het behoud en de heerschappij van de taal, die ook die van de meerderheid der Belgen is. Wonderbaar is het kolonisatievermogen der Nederlandsche Zuid-Afrikanners gebleken en van hen is geen inpalming te duchten. Waarom dan niet langs daar de oogen gericht?"*⁷⁴

Kamerlid Louis Franck had reeds enkele jaren voordien een grote politieke belangstelling in het koloniale project van België in Centraal-Afrika getoond. In 1908 had hij zich meermaals in de Kamerdebatten over het *Koloniaal Charter* gemoeid. In 1914 maakte hij dan een reis naar Congo om zijn kennis van de regio en van de koloniale realiteiten aan te scherpen. Deze Afrikareis bracht hem evenwel eerst naar Zuid-Afrika, waar hij uitvoerig contacten met hooggeplaatste politici had. In Kaapstad, Stellenbosch en Pretoria gaf hij redevoeringen over de Vlaamse strijd voor taalkundige gelijkheid in België voor een publiek van enthousiaste Afrikaners. Daarenboven was hij ook de persoonlijke gast van de eerder genoemde D.F. Malan, van de apartheiddenkers en latere eerste ministers J. Smuts (1870-1950) en J.B.M. Hertzog (1866-1942) alsook van de ex-president van de Oranje Vrystaat, M.T. Steyn (1857-1916). Met al deze leiders en denkers had hij lange gesprekken over taal, identiteit en segregatie. Vanuit Zuid-Afrika reisde hij dan door naar Rhodesië en vandaar naar Katanga in Belgisch-Congo, een parcours dat gelijkaardig was aan dat van Malan twee jaar eerder.

VAN 1918 TOT 1960

Toen Louis Franck dan onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog minister van Koloniën werd, een positie die hij tot 1924 zou bekleden, vormde hij het Belgische koloniale beleid ten aanzien van de Congolezen om van een assimilatie- naar een adaptatiepolitiek.⁷⁵ Franck voelde zich hierin onder meer gesteund door adviezen van de Phelps-

— 74 Verslagen [...], 13.3.1914, p. 1400.

75 L. Franck, Dans nos possessions africaines, in: *Le Flambeau*, jg. 3, 1920, nr. 11, pp. 662-678; L. Franck, *The contact of Europe and Africa*, in: E.W. Smith (ed.), *The Christian mission in Africa: a study based on the proceedings of the International Conference at Le Zoute, Belgium, September 14th to 21st, 1926*, London, 1926, pp. 137-141; L. Franck, *Congo: land en volk*, Brugge, 1926; L. Franck, La question des langues au Congo, in: *Le Flambeau*, jg. 12, 1929, nr. 9, pp. 1-9; L. Franck, *Le Congo Belge* (2 volu-

Stokes Fund, een Amerikaanse denktank die aan het begin van de twintigste eeuw de principes van rassensegregatie voor het onderwijs in de Verenigde Staten mee had uitgetekend.⁷⁶ De Phelps-Stokes Fund ging voor haar segregationistische standpunten uit van een onoverbrugbaar biologisch onderscheid tussen de cognitieve capaciteiten van Europeanen en die van Afrikanen. In 1921 ondernam ze op uitnodiging van enkele Amerikaanse en Britse protestantse missionarissen een reis naar de Belgische kolonie met als doel er het onderwijssysteem voor de Congolezen te beoordelen. In haar rapport⁷⁷ raadde ze de Belgische overheid aan om het onderwijs te organiseren volgens de segregationistische principes zoals toegepast in de VS, maar ook in Rhodesië en Zuid-Afrika. Er diende een directeur voor koloniaal onderwijs te worden aangesteld, “[qui] étudie les méthodes suivies dans les écoles industrielles et agricoles pour nègres aux Etats-Unis (...), l’enseignement indigène au Natal (Afrique du Sud) et l’Ecole pour le perfectionnement des indigènes dirigée par M. Keigwin dans la Rhodésie du Sud”.⁷⁸ Opnieuw blijkt welk een belangrijke rol het Zuid-Afrikaanse model als bron van inspiratie voor het Belgische beleid in Congo speelde.

Franck had voornamelijk de Congolese bevolking in gedachten toen hij zijn adapti-onistische politiek uitstippelde: op politiek-organisatorisch vlak diende het netwerk van lokale chefs als tussenpersonen in de indirect rule uitgebreid en veralgemeend te worden, op juridisch vlak moest de Congolese bevolking nog meer in inlandse recht-banken en nog meer volgens gewoonterecht berecht worden en op taalkundig en cultureel vlak hoorde men eindelijk af te stappen van de eerdere pogingen, die hij “*les erreurs du début*” van de Belgische kolonisatie noemde.⁷⁹ om de Congolese bevolking te verwestersen. Maar zijn visies op het respect voor de ‘eigen’ taal en cultuur die hieraan ten grondslag lagen, paste hij ook toe op de taal- en cultuurrechten van de Vlamingen in Congo. In de jaren 1920 keek hij met groot, waarschijnlijk wat overdreven, enthousiasme terug op de Vlaamse verwezenlijking van 1908 om het Nederlands als co-officiële taal in het *Koloniaal Charter* te laten inschrijven. Hij maakte daarbij ook verwijzingen naar de situatie in Zuid-Afrika en de eminente vrienden die hij daar in 1914 gemaakt had. In een terugblik in 1929 vermeldde hij dat het officiële statuut van het Nederlands, gesproken door “65 à 70% des fonctionnaires en activité de service au Congo” (een erg optimistisch cijfer), ook zijn goede vriend J. Smuts ter ore gekomen was, die

mes), Bruxelles, 1929-1930. Zie ook F. Masson, Notre colonie: son développement, ses progrès sous le Ministère de M. Franck, in: *Le Flambeau*, jg. 7, 1924, nr. 4, pp. 497-512; M. Walraet, *Franck, Louis*, in: *Belgische Koloniale Biografie*, Brussel, 1952, pp. 325-343; M. Meeuwis, *The origins* [...].

76 E.S. Yellin, The (white) search for (black) order: the Phelps-Stokes Fund’s first twenty years, 1911-1931, in: *The Historian*, jg. 65, 2002, nr. 2, pp. 319-352; M. Seghers, Phelps-Stokes in Congo: transferring educational policy discourse to govern metropole and colony, in: *Paedagogica Historica*, jg. 40, 2004, nr. 4, pp. 455-477.

77 T.J. Jones, L’éducation des nègres: rapport de la mission d’études du Phelps Stokes Fund, in: *Congo: Revue Générale de la Colonie Belge - Algemeen Tijdschrift van de Belgische Kolonie*, jg. 2, 1921, pp. 162-175.

78 T.J. Jones, L’éducation des nègres [...], p. 167.

79 L. Franck, *Le Congo Belge* [...], tome 2, p. 279.

er met extase op had gereageerd en er op dat moment niet minder dan het geofficialiseerde begin van het Nederlands als grote taal in subequatoriaal Afrika in zag: *“C’est ce qui a fait dire un jour à un éminent homme d’Etat sud-africain, le Général Smuts, que la langue néerlandaise avait rang de langue officielle depuis le Cap jusqu’à l’Equateur”*.⁸⁰

In maart 1935 kwam met Edmond Rubbens (1894-1938) opnieuw een politicus aan het hoofd van het Ministerie van Koloniën die gevoelig was voor Vlaamse taaleisen, zowel in België als in Congo. Zo nam Rubbens het besluit om een Nederlandstalige sectie aan de Koloniale School van Brussel toe te voegen.⁸¹ Zijn benoeming als minister stemde heel wat Vlaamsgezinde politici hoopvol dat er eindelijk werk gemaakt zou worden van de taaldecreten voor de Vlamingen in Congo, maar deze hoop bleek al snel ijdel. Reeds twee maanden na zijn aanstelling maakte het Vlaams-nationalistische parlementslid Gerard Romsée (1901-1975) zich in het parlement boos over het stilzwijgen dat Rubbens rond een nieuwe taalpolitiek voor Congo behield.⁸² Romsée richtte de aandacht van de minister en de Kamerleden op het nog steeds ontbreken, 27 jaar na het *Charter*, van enig taaldecreet, met als resultaat dat de toestand voor de Vlamingen in Congo *“effenaf erbarmelijk”*⁸³ te noemen was. Hij stelde voor om, zoals uitgestippeld in het voorstel tot grondwetswijziging Het Federaal Statuut dat hij in maart 1931 met onder meer Herman Vos en Staf De Clercq had ingediend,⁸⁴ de Belgische kolonie op te splitsen in twee grote, administratief eentalige gebieden. Deze federalisering van Congo was volgens hem de enige mogelijkheid om de rechten van de Vlamingen in de kolonie te vrijwaren. Het was in zijn ogen ook een middel om te kunnen delen in het succes van Nederland, dat er in Indonesië in geslaagd was *“het Nederlands [tot] de kultuurtaal van een rijk met 50 miljoen inwoners”*⁸⁵ te maken. Ten derde meende hij dat het de geknipte weg was om via de connectie met de Afrikaners in Zuid-Afrika een grote, geografisch ononderbroken Nederlandse natie in heel subequatoriaal Afrika tot stand te brengen: *“Het is voor ons geen droom te beweren dat eens de dag moet komen dat het Nederlandsch, dat reeds de taal is van Zuid-Afrika, de kultuurtaal zal worden in Afrika van aan den Evenaar tot aan Kaap der Goede Hoop.”*⁸⁶

80 L. Franck, *La question [...]*, p. 1.

81 Zie ook B. Govaerts, *De zaak van Rechter Grootaert [...]*, p. 9.

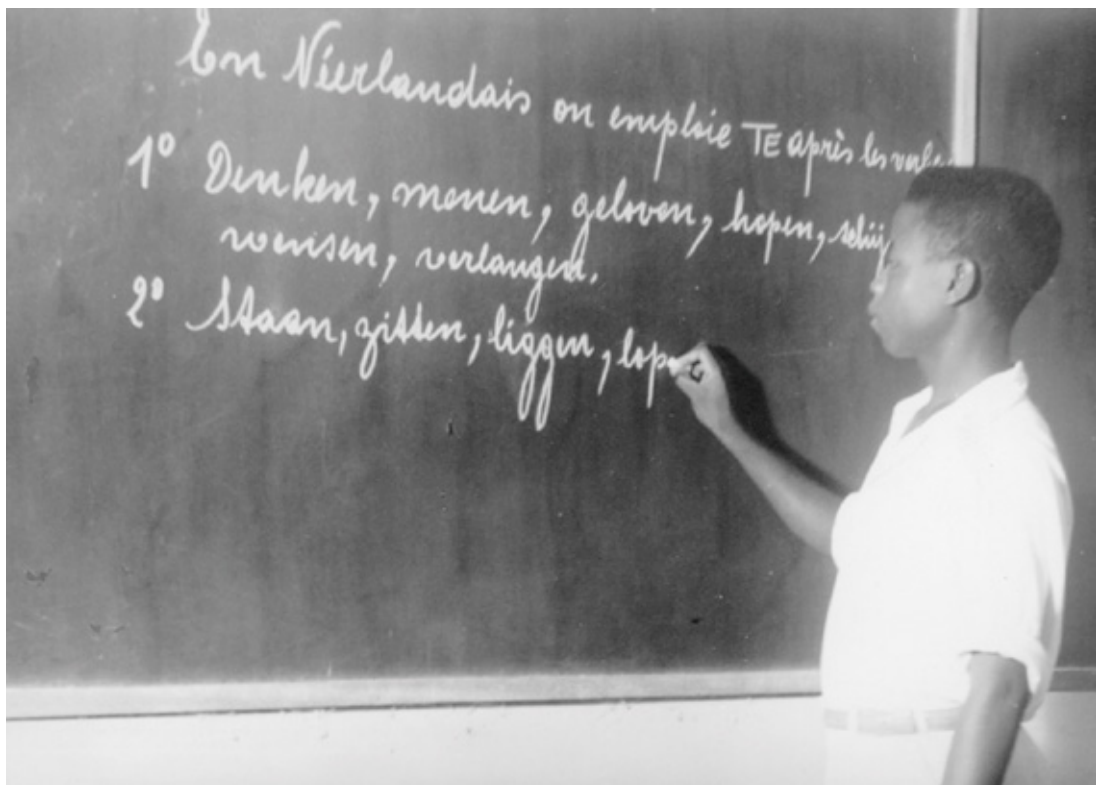
82 Verslagen [...], 29.5.1935, pp. 1252-1253.

83 Verslagen [...], 29.5.1935, p. 1252.

84 Zie Verslagen [...], 29.5.1935, pp. 1252-1253; H. Vos en anderen, *Het Federaal Statuut: wetsontwerp tot herziening der Belgische grondwet. Neergelegd ter Kamer op 25 maart 1931 door de mandatarissen der Vlaamsche Nationalistische Partij*, Antwerpen, 1931; Br. De Wever, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt, 1994, p. 69.

85 Verslagen [...], 29.5.1935, p. 1253.

86 Verslagen [...], 29.5.1935, p. 1253.

- ^ Foto genomen in 1957, 1958 of 1959 in het Klein Seminarie van Bokuma, waar de Missionarissen van het Heilig Hart van Jezus, in de late jaren 1950 experimenteerden met onderwijs van het Nederlands voor Congolese jongens vanaf de 1ste graad. In Belgisch-Congo was onderwijs van het Nederlands voor Congolezen zeldzaam en een heel lokaal fenomeen: het onderwijsprogramma (dat bovendien in de praktijk niet altijd werd toegepast) voorzag pas vanaf 1948 Nederlands als vak voor Congolezen en dit dan enkel voor de middelbare scholen, waar er sowieso erg weinig van waren. Het werd bovendien slechts voorzien vanaf het 4de jaar (de missionarissen in Bokuma overtraden dus de regel door het al vanaf de 1ste graad uit te proberen), een niveau waar nog minder Congolezen naar doorstroomden. In juni 1958 besliste de Koloniale Raad in Brussel trouwens dat Congolezen konden kiezen om het vak Nederlands door Engels te vervangen.
[Archieven van de Missionarissen van het Heilig Hart van Jezus, Borgerhout]

Voor de periode na de Tweede Wereldoorlog verdienen de Vlaamse verenigingen en tijdschriften in Congo enige aandacht, in het bijzonder *De Week voor Belgisch Kongo*, begonnen in 1951. In het eerste jaar van zijn verschijning richtte het tijdschrift zich naar eigen zeggen tot een Nederlandstalig leespubliek in Congo en België, maar reeds vanaf de tweede jaargang breidde het dit uit naar alle sprekers van het Nederlands in Congo, België, Nederland en Zuid-Afrika.⁸⁷

AFLOOP

De strijd voor het Nederlands in Congo werd verloren. In 1956 waren nog steeds niet meer dan 24 van de 73 basisscholen en 8 van de 25 middelbare scholen voor Belgische kinderen in de kolonie van een Nederlandstalige sectie voorzien.⁸⁸ De kinderen in gebieden waar zulke secties niet voorhanden waren, zagen zich tot in 1960 verplicht onderwijs in het Frans te volgen. Om het de Vlamingen mogelijk te maken zich in rechtbanken in het Nederlands uit te drukken, kwam er zoals beschreven pas in 1957 een decreet. Een decreet om hen in de administratie hetzelfde te garanderen kwam er nooit. Kortom, het is zeker geen overdrijving om, samen met Rob Adriaensens' hoofdpersonage in de Congo-roman *Pan zonder fluit*, de Vlaamse strijd in Belgisch-Congo als volgt samen te vatten: “de mentaliteit in de kolonie was wat de taalkwestie betreft vijftig jaar ten achter bij het moederland”.⁸⁹

Een belangrijke rol in dit lange aanhouden van het Frans als de facto de enige officiële taal van Belgisch-Congo, werd gespeeld door de Congolese elite. Vanaf de tweede helft van de jaren 1950 en vooral na het uitvaardigen van het gerechtstaaldecreet van 1957 begon de opkomende Congolese intelligentsia, in het koloniale jargon “*évolués*” genoemd, zich te verzetten tegen de door de Vlamingen gevraagde tweetaligheid (geografisch of anders) van de kolonie.⁹⁰ Zij deden dit onder meer via tussenkomsten in de Provincieraden en in de centrale Gouvernementsraad in de hoofdstad Leopoldstad, twee belangrijke beslissingsorganen waarin zij vanaf 1945 afvaardiging kregen, evenals in tijdschriften zoals *La Voix du Congolais*, dat sinds hetzelfde jaar door en voor de geletterde Congolese elite vanuit Leopoldstad uitgegeven werd. De Congolezen verzetten zich hierin tegen de eis van de Vlamingen om in de administratie en het gerecht in het Nederlands terecht te kunnen. Hun opwerping was dat dit van elke ambtenaar en klerk tweetaligheid zou vereisen en dat dit de Congolezen op de arbeidsmarkt voor bedienden nog verder achter zou stellen, aangezien hen nooit of slechts op sommige plaatsen en in erg geringe mate het Nederlands onderwezen werd. Zij

87 L. Schokkaert, Kongolees en Vlaams: ‘De Week voor Belgisch Kongo’ (1951-1960), in: KADOC E-Nieuwsbrief, jg. 9, 2012, nr. 6, pp. 3-4, p. 4.

88 L.O.J. De Wilde, *Cultuur en levenskansen* [...], p. 83.

89 R. Adriaensens, *Pan zonder fluit*, Antwerpen, 1979, p. 78.

90 Voor detailstudies zie M. Meeuwis, *Bilingual inequality* [...]; M. Meeuwis, *Multilingualism as injustice* [...].

ervoeren de Vlaamse eis tot een tweetalige kolonie met andere woorden als een rem op hun sociaaleconomische emancipatie. Victor Lundulla (1911?-2001) formuleerde het in 1957 in *La Voix du Congolais* als volgt: *“C’est avec angoisse que toute la population évoluant du Congo a pris connaissance du projet de décret qui veut introduire le bilinguisme belge dans notre pays. (...) le bilinguisme peut causer plus de tort que de bien aux Congolais. (...) si on devait rendre le bilinguisme obligatoire au Congo, on arriverait à refuser des postes de commande à tout Congolais qui ne connaîtrait pas cette langue, malgré ses mérites reconnus au préalable.”*⁹¹ Tijdens verhitte discussies op de vergadering van de Gouvernementsraad van 21 december 1957 hamerden de Congolese afgevaardigden ook op het strikt Belgische karakter van het taalconflict, waar de Congolese bevolking niets mee te maken wilde hebben. Raadslid André-Marie Anekonzapa (1924-?) fulmineerde: *“la lutte linguistique est belge métropolitaine. Nous n’en voulons pas. Nous y voyons un grand danger et nous demandons une garantie officielle que le flamand ne nous sera jamais imposé. Faire autrement serait jeter une poignée de sable à la figure des Congolais.”*⁹² Raadslid Gaston Diomi (1922-1985) voegde er tijdens dezelfde vergadering aan toe dat het opleggen van kennis van het Nederlands aan de Congolezen niet minder dan een brutale vorm van kolonialistische marginalisering was: *“imposer la connaissance du flamand, alors que ce n’est pas l’intérêt des Congolais serait pur colonialisme”*.⁹³

- > Gaston Diomi (1922-1985) was in 1958 samen met Patrice Lumumba medeoprichter van de anti-imperialistische en nationalistische partij Mouvement National Congolais. Hij vergezelde Lumumba in december van dat jaar ook naar het All-African Peoples' Conference in Accra (Gana), dat een belangrijke rol heeft gespeeld in de opkomst en versterking van de onafhankelijkheidsbewegingen in Afrika. Hij was ook een van de sprekers tijdens de verboden demonstraties van 4 januari 1959 in Leopoldstad, die die dag tot hevige rellen leidden en nadien het onafhankelijkheidsproces aanzienlijk versneld hebben. Hij was een vurig tegenstander van een versterking van taalrechten voor Vlamingen in Congo, omdat het in zijn visie evenals in die van vele andere Congolese intellectuelen de emancipatie van de Congolezen beknotte. [<http://congovox.blogspot.co.za/2014/08/0608-naissance-de-gaston-diomi.html>]

_____ 91 V. Lundulla, À propos du bilinguisme au Congo, in: *La Voix du Congolais*, jg. 13, 1957, nr. 137, pp. 592-593.

92 Verslag van de vergadering van de Gouvernementsraad van 21.12.1957, gereproduceerd in *La Voix du Congolais*, jg. 143, februari 1958, pp. 102-106, p. 103.

93 Verslag van de vergadering van de Gouvernementsraad van 21.12.1957, gereproduceerd in *La Voix du Congolais*, jg. 143, februari 1958, pp. 102-106, p. 103.

Diomi's verwijt dat de Vlaamse eisen een kolonialistisch, achterstellend effect voor de Congolezen hadden, is tot in de eerste jaren na de dekolonisatie blijven nazinderen. Een manifestatie daarvan is de circulaire die de administratie van de nieuwe Congolese regering op 7 januari 1961 rondstuurde.⁹⁴ Met deze circulaire gaf zij het bevel om alle oude tweetalige formulieren, maar ook informatieborden en boodschappen op openbare plaatsen te vervangen door eentalig Franse, eventueel aangevuld met een regionale Afrikaanse taal. Dezelfde vroeg-postkoloniale afkeer tegen al wat Vlaams was, blijkt ook uit het lot dat de Universiteit van Elisabethstad beschoren was. Van bij haar oprichting in 1956 waren er conflicten met Vlaamse studenten en hun ouders geweest, die een splitsing van de cursussen in een Nederlandstalig en een Franstalig regime eisten.⁹⁵ Minder dan drie maanden na de onafhankelijkheid, namelijk op 14 september 1960, kwam er in de nieuwe statuten van de tot Université d'Etat du Katanga omgedoopte universiteit klaar en duidelijk te staan dat met uitzondering van de taallessen al het onderwijs aan de instellingen uitsluitend in het Frans diende te worden gegeven.

Als de strijd voor het Nederlands in Congo verloren werd, dan had dit vanzelfsprekend gevolgen voor de strijd voor het Nederlands in Afrika. De keuze die het onafhankelijke Congo in 1960 maakte om enkel met het Frans als officiële taal verder te gaan, betekende voor de vroegere Zuid-Afrikaanse bondgenoten dat zij de strijd op het continent in eigen land (en in Namibië, van 1920 tot 1990 bestuurd door Zuid-Afrika) alleen verder dienden te zetten. In de jaren 1960 en 1970 zagen ze nagenoeg alle nieuwe onafhankelijke staten ten noorden van hen opteren voor de oude koloniale talen, waaronder Frans, Engels en Portugees, maar nergens het Nederlands. Vanuit Vlaanderen werden er in groeperingen zoals Protea nog wel pogingen ondernomen om het idee van een etnisch-linguïstische broederband met de Afrikaners in stand te houden, maar sinds de afschaffing van de apartheid in 1990 en de eerste raciaal onbeperkte verkiezingen in 1994 is het Afrikaans onder zware druk komen te staan. De taal wordt door vele niet-blanke Zuid-Afrikanen met het oude apartheidregime geassocieerd en de partij die sindsdien aan de macht is, het ANC, privilegieert het Engels ten nadele van het Afrikaans en zelfs ten nadele van de zwarte Afrikaanse talen van het land.⁹⁶ Deze taalpolitieke ontwikkeling is sinds 1990 ook merkbaar in Namibië, waar het contrast met de grote rol die het Afrikaans er als voornaamste lingua franca

94 Circulaire 90/SG/0000555 van de Commissaris-Generaal van het Openbaar Ambt van 7.1.1961. M.M. Matumele, *Langues nationales dans l'administration publique*, in: *Linguistique et Sciences Humaines*, jg. 27, 1987, pp. 186-190, p. 189; N. Kazadi, *Propos libre sur une politique linguistique zaïroise*, in: *Linguistique et Sciences Humaines*, jg. 27, 1987, pp. 150-155, p. 152.

95 B. Govaert, *De Universiteit van Elisabethstad [...]*, p. 141.

96 Zie onder meer H. Giliomee, *Die troebele toekoms van die Afrikaners en Afrikaans*, in: *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, jg. 54, 2014, nr. 4, pp. 571-595, evenals referenties besproken door W.A.M. Carstens, *Op pad van 'n verdeelde na 'n gedeelde toekoms in die Afrikaanse taalgemeenskap: die rol van die Afrikaanse Taalraad in die proses van versoening*, in: *LitNet Akademies*, jg. 10, 2013, nr. 1, pp. 447-483.

de facto te vervullen heeft, nog groter is. Het zou me te ver voeren het bereik hiervan in detail te bespreken, maar ter illustratie kan worden aangegeven dat waar in 1996 het Afrikaans nog de moeder- of thuistaal van 14,32% van de Zuid-Afrikanen was, dit aantal in 2011 tot 13,3% gedaald is⁹⁷ en dat in de korte periode tussen 2008 en 2012 het aantal scholen waar het Afrikaans de onderwijstaal is, met 15% is afgenomen.⁹⁸ Maar tegelijk is het zo dat de taal verder leeft onder de Afrikaners die sinds het verlies van de blanke privileges in Zuid-Afrika onder meer naar Canada, Australië en Nieuw-Zeeland uitgeweken zijn en daar scholen en radiostations hebben opgericht met het Afrikaans als voertaal.⁹⁹ Deze vitaliteit van de taal buiten Zuid-Afrika heeft de Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns er in 2013 toe aangezet een Internasionale Vereniging vir Afrikaans op te richten, die in 2015 van start is gegaan. De geschiedenis van de strijd voor het Nederlands/Afrikaans in Afrika zou op deze manier wel eens kunnen overgaan in een strijd voor de taal in de wereld.

97 Statistics South Africa, Population Census 1996, <https://apps.statssa.gov.za/census01/Census96/HTML/CIB/Population/27.htm>, laatst geconsulteerd op 18.9.2015; Statistics South Africa, Population Census 2011, http://www.statssa.gov.za/census/census_2011/census_products/Census_2011_Census_in_brief.pdf, laatst geconsulteerd op 18.9.2015.

98 J. Heard, Wittes moet Afrikataal leer, in: *Beeld*, 20.10.2014, p. 6.

99 L. De Beer, Afrikaans sprei vlerkies en vlieg, in: *Beeld*, 27.9.2012, p. 17; J. Olivier & E. Kotzé, Taalverskuiwing en taalhandhawing onder Afrikaanse ekspatriate, in: *LitNet Akademies*, jg. 11, 2014, nr. 3, pp. 723-766.